ذاكرات
זוכרות
Zochrot

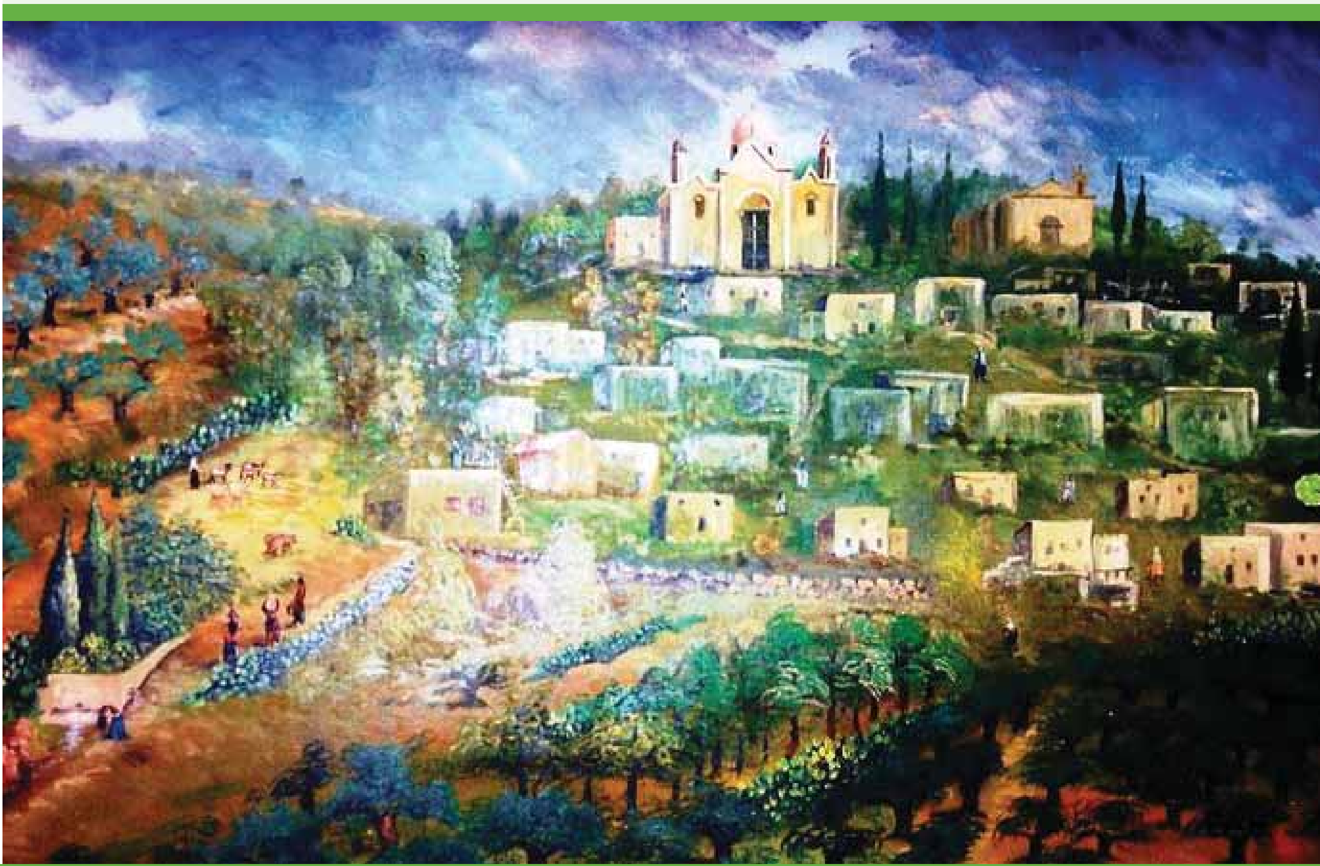

ذاكـــرات معـــلـــول
זוכרות את מעלול
Remembering Ma'lul

ذاكـــرات معـــلـــول

זוכרות את מעלול

Remembering Ma‘lul

تحرير وكتابة:
عمر الغباري

بحث وتجميع المواد:
روان بشارات، نغم علي الصالح، ليلى سرحان، نتالي حايك، وسام علي الصالح، شفيق بشارات، عمر الغباري، ميخائيل يعقوبسون

الغلاف الأمامي:
جدارية معلول قبل النكبة، للرسام اسحق داود، 1971، على حائط بمنزل وليد بشارات، يافة الناصرة

الغلاف الخلفي:
خريطة فلسطين قبل النكبة.
إعداد سلمان أبو ستة.

ترجمة عربي/عبري:
عمر الغباري

الانجليزية:
طاليه فريد

تصميم:
محمود ياسين

طباعة:
مطبعة الرسالة – بيت حنينا، القدس

إصدار:
جمعية «زوخروت»
هاتف: 6953155 – 03
فاكس: 6953154 – 03
Zochrot
Ibn Gvirol 61
Tel Aviv Jaffa 64362

כתיבה ועריכה:
עמר אלע׳בארי

מחקר ואיסוף חומרים:
עמר אלע׳בארי, רואן בשאראת, נטלי חאיכ, נע׳ם עלי אלסאלח, לילא סרחאן, וסאם עלי אלסאלח, שפיק בשאראת, מיכאל יעקובסון.

שער קדמי:
מעלול לפני הנכבה. ציור קיר של אסחאק דאוד, 1971, בבית וליד בשאראת, יפיע.

שער אחורי:
מפת פלסטין לפני הנכבה, ערך: סלמאן אבו סתה.

תרגום ערבית/עברית:
עמר אלע׳בארי

אנגלית:
טליה פריד

עיצוב:
מחמוד יאסין

הדפסה:
דפוס אלרסאלה, בית חנינא, י-ם

הפקה:
עמותת זוכרות (ע״ר 580389526)
אבן גבירול 61
ת״א יפו 64362
טל׳ 6953155 - 03
פקס 6953154 - 03

تحية وشكر خاص
إلى لاجئي ولاجئات معلول الذين سمحوا لنا بدخول قريتهم

ذاكرات
זוכרות
Zochrot

תודה מיוחדת
לפליטי מעלול שהרשו לנו להיכנס לכפרם

كانون أول December דצמבר
2011

© All rights reserved to those who were expelled from their homes

معلول قبل النكبة //
خريطة بريطانية

מעלול לפני הנכבה //
מפה בריטית

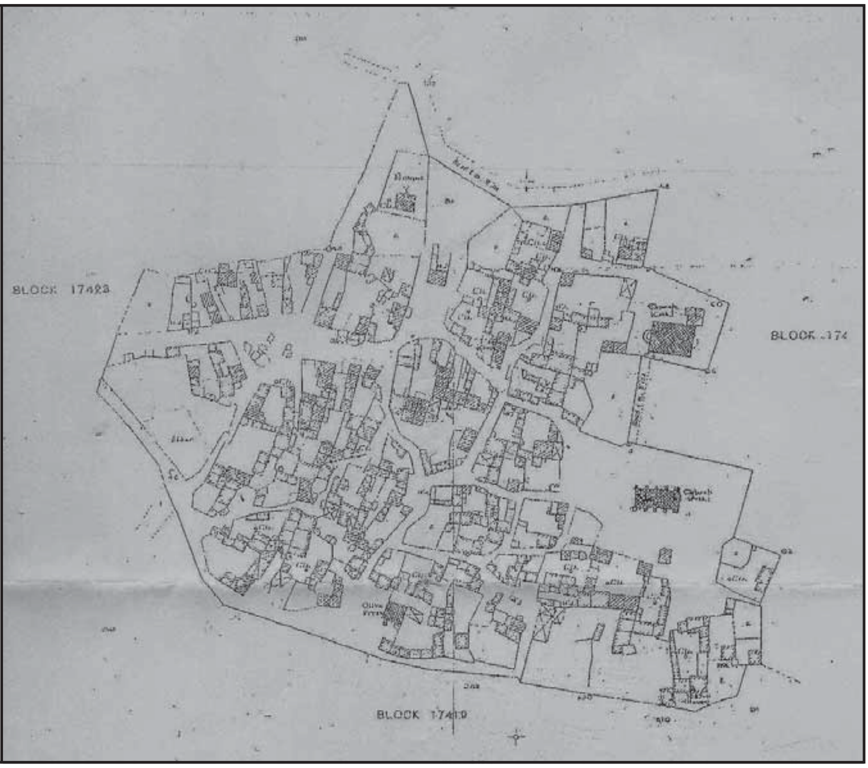

معلول بعد العودة //
تخطيط أولي لأحد الاقتراحات الممكنة لتخطيط معلول تحضيراً لعودة لاجئيها، يشمل الاقتراح إحياء القرية القديمة وبناء أحياء سكنية حديثة حولها // من ورشة عمل لتخطيط العودة لجمعية زوخروت ومجموعة من شباب معلول كانون أول 2011

מעלול אחרי השיבה //
שרטוט ראשוני לאחד הרעיונות לתכנון עתידי של מעלול כולל החייאת מרכז הכפר הישן ובניית שכונות חדשות מסביב// מתוך סדנת תכנון שיבה של זוכרות וקבוצת צעירי מעלול
דצמבר 2011

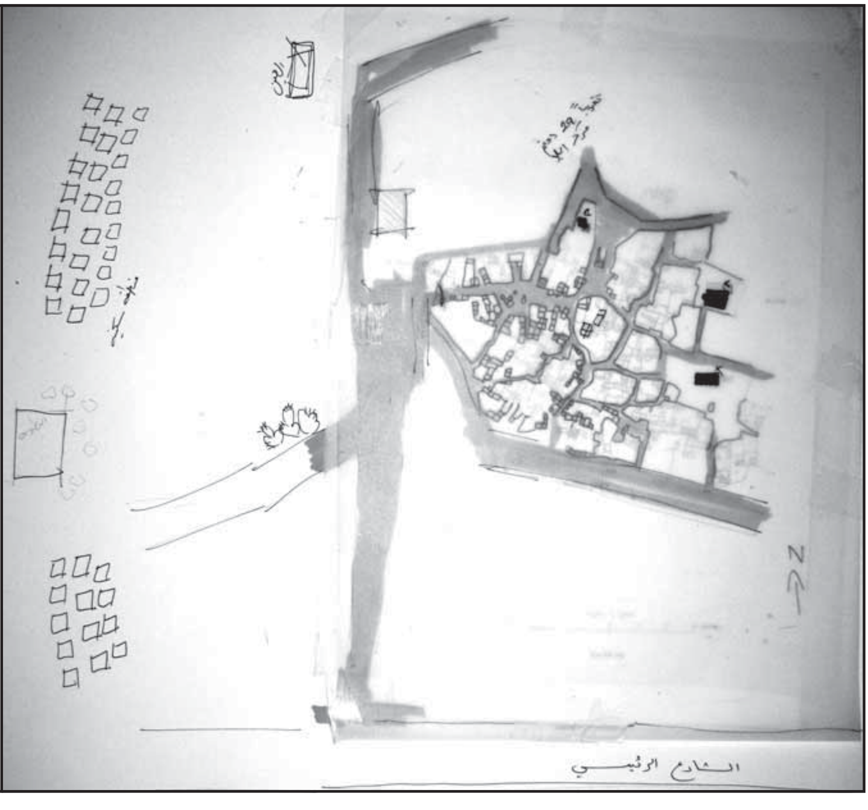

הקדמה

חוברת זו שואפת לספר את ההיסטוריה של מעלול, לדווח על מצבו היום ולגרות חשיבה על עתידו.
פליטי מעלול לא הלכו רחוק. רובם גרים ביפיע, שלושה קילומטר מכפרם, חלקם אף יכולים לראות את מעלול ההרוס ממרפסות בתיהם ביפיע. גם הצעירים של מעלול לא הלכו רחוק. רבים מהם מחוברים רגשית ופיזית לכפרם, לבתים שאינם, לכנסיות, למסגד, לבתי הקברות, לבסתנים, למעיין ולעצי הזית.
צעירים ממעלול רצו להתחבר גם עם העתיד של מעלול. הם השתתפו בסדנה של זוכרות לתכנון שיבת אנשי מעלול לכפרם. הם רצו ליצור בסיס תיעודי על העבר וההווה כדי לבנות עליו את הרעיונות לגבי העתיד. מכאן, הם שותפים בהוצאת חוברת זו, באיסוף החומרים וראיון הזקנים, בהכנת סיור פתוח לקהל עם זוכרות לכפרם.
עמותת זוכרות מבקשת, על ידי התיעוד הזה ועל ידי הפעילויות הנוספות שהיא מארגנת, ללמד את הנכבה לציבור הרחב ובעיקר לציבור הישראלי, וכן לקדם דיון סביב שיבת הפליטים הפלסטינים למולדתם. זוכרות רואה בהכרה של ישראל בנכבה הפלסטינית ובזכות השיבה של הפליטים הפלסטינים, צעד הכרחי לאפשרות של פיוס בארץ.

"זוכרות את מעלול" היא החוברת ה- 48 בסדרת החוברות שעמותת זוכרות מפיקה לתיעוד המקומות הפלסטינים שנכבשו וחוו את הנכּבּה מאז 1948. קדמו לה חוברות על המקומות האלה:טבַּרִיָּה, עאקר, אלבִּרְוה, חֲבּיזה, כַּפְר סַבְּת, אלקַבּוּ, עילבּוּן, אִקרִת׳, כֵּפְר בִּרעִם, אלמנשיה - יאפא, אלעֲ׳בַּיָּאת, סַבּלאן, אלעראקיבּ, כַּפר עִנאן, אלדאמוּן, מִסְכָּה, אלסֻמַּיְרִיָּה, סִמְסִם, אלראס אלאחמר, עין כּארם, עג׳ור, כּויכּאת, ח׳רבת אם בֻּרג׳, ח׳רבת אללוז, אלשיח׳ מֻוַּנִּס, אלמאלחה, אלעג׳מי ביאפא, עִמְוָאס יָאלוּ ובּית נוּבּא, חִטִּין, אלכַּפְרֵין, אלשַׁגַ׳רָה, תרשיחא, בִּאְר אלסַבְּע, גְ׳לִיל, אללַּג׳ון, סֻחמאתא, אלג׳וּלאן, אסְדוּד ואלמַגְ׳דַל, חִ׳רבּת גַ׳לַמה, אלרַמלה, אללִּד, עכּא, חַיפא, עין אלמַנְסִי, אלחַרַם [סידנא עלי], עין עַ׳זאל, לִפְּתא ודיר יאסין.

זוכרות

דצמבר 2011

كنيسة الكاثوليك بمعلول ، تصوير: ميخائيل يعقوبسون
הכנסיה הקתולית , צילם - מיכאל יעקובסון

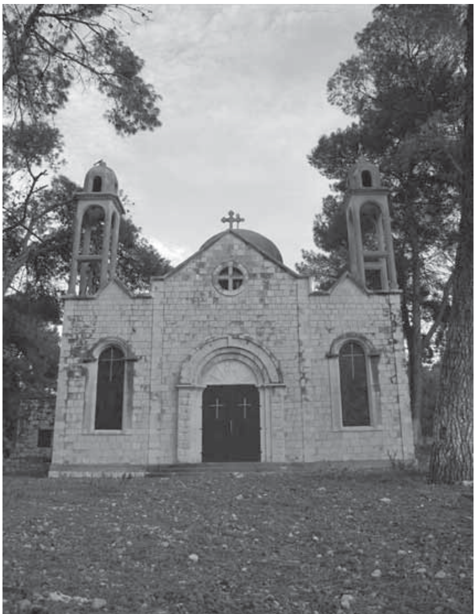

مقدمـة

يصبو هذا الكتيب إلى سرد التاريخ، وتصوير الواقع والدعوة إلى التفكير بالمستقبل في معلول.

لم ينزح لاجئو معلول بعيداً عن قريتهم، حيث يسكن غالبيتهم في يافة الناصرة، على بعد 3 كيلومتر منها، ويستطيع بعضهم رؤية قريته المدمرة من شرفة بيته في يافة الناصرة.

كذلك، لم يذهب شباب معلول بعيداً عن قريتهم، حيث يلتحم الكثير منهم بمعلول عملياً وعاطفياً، يلتحم مع البيت والكنائس والمسجد والمقابر والبساتين وعين الماء والزيتون.

شباب من معلول أرادوا أن يلتحموا مع مستقبل بلدهم أيضاً، وذلك من خلال مشروع مشترك مع زوخروت للتفكير بإمكانيات العودة إلى معلول، وتخطيط الحياة فيها بعد العودة.

وقد شاركت مجموعة من شباب معلول بإعداد هذا الكتيب وجمع المواد له ومقابلة اللاجئين المسنّين من أهلهم وتحضير جولة مفتوحة للجمهور إلى معلول، بالتعاون مع زوخروت، وذلك من أجل بناء قاعدة واضحة لفهم الماضي والحاضر ليتسنى لهم تخطيط المستقبل.

تهدف جمعية "زوخروت"، من خلال هذا التوثيق ومن خلال فعالياتها الأخرى، إلى تعليم النكبة الفلسطينية للجمهور العام وخاصة للجمهور الإسرائيلي، وكذلك إلى دفع النقاش حول عودة اللاجئين الفلسطينيين إلى وطنهم.

ترى "زوخروت" أن الاعتراف الإسرائيلي بمسؤولياته عن نكبة فلسطين والاعتراف بحق عودة اللاجئين الفلسطينيين هما أمران أساسيان لأي حل عادل على هذه البلاد.

"ذاكرات معلول" هو الكتيب رقم 48 في سلسلة الكتيبات التي تصدرها "زوخروت" عن القرى والبلدات المنكوبة في هذه البلاد، وقد صدر قبله كتيبات عن المواقع التالية: طبرية، عاقر، البروة، خبيزة، كفر سبت، القبو، عيلبون، إقرث، كفر برِعِم، المنشية – يافا، الغبَيَات، سبلان، العراقيب، كفر عنان، الدامون، مسكة، الشُّميرية، سمسم، الراس الأحمر، عين كارم، عجور، كويكات، أم برج، خربة اللوز، الشيخ مونّس، المالحة، العجمي في يافا، عمواس يالو وبيت نوبا، حطين، الكفرين، الشجرة، ترشيحا، بئر السبع، جليل، اللجون، سحماتا، الجولان، اسدود والمجدل، خربة جلمة، الرملة، اللد، عكا، حيفا، عين المنسي، الحرم (سيدنا علي)، عين غزال، لفتا ودير ياسين.

زوخروت (ذاكرات)
ديسمبر (كانون أول)2011

هالبيت في معلول

كلمات: سيمون عيلوطي

هالبيت في معلول بين الصبر والتين
بالبال لما يجول واتْذكّرُه من سنين
بفرفك إيدي واقول اصحابُه وين رايحين؟
الغربة مهما تْطول حباب القلب راجعين

بهالبيت تربّيت ع الحب والأشعار
بقنطرتُه شو غنّيت وزرعت حوضُه ازْرار
في يوم لما جيت وشفتُه شاعل نار
من طاقتُه نطّيت ونشّلت أهل الدار

تفرّقنا هيك وكان كل واحد بغربة
المجيدل وبيسان والطيرة يا غُلبي
راح تعرف البلدان واللي مروا بالنكبة
وحدتنا لو تنصان بتتغيّر الكتبِة

בית במעלול

מלים: סימון עילוטי

בית במעלול, בין הצבר והתאנים
כשעולה על דעתי ונזכר בו מלפני שנים
משפשף אני את ידי, ותוהה לאן בעליו הולכים?
הרי כמה שתארך הגלות, יקירי הלב שבים

בבית זה חונכתי על אהבה ושירה
בחדר המקומר שרתי רבות, באגן זרעתי בצלים
יום אחד חזרתי וראיתיו בוער
דרך החלון קפצתי והוצאתי את הדיירים

כך התפזרנו וכל אחד הגיע לנכר
אלמג׳ידל, ביסאן ואלטירה. אוי להפסד
כל המקומות יבינו, ואלה שעברו את הנכבה
לו תישמר אחדותנו, תשתנה גזירת הגורל

معلول، تصوير أحمد عودة ، ومعتز علي الصالح

מעלול, צילום: אחמד עודה ומעתז עלי אלסאלח

העתיד לפנינו

כיוון שמעלול היה ונשאר החלום היפה שלנו, כיוון שחלום מדלג על הגבול בין הגלות והמולדת, עבדנו על חוברת זו. החוברת מראה כי הזמן המתארך אינו מונע מזהות להתגבש ולהתעצם, וכי הכאב המתגבר מוליד דורות שיסרבו למחוא כפיים על סילוקם או ללכת יד ביד עם מצליפם.
קבוצה מצעירי מעלול יזמה הקמת מסגרת, פתוחה להצטרפותם של כמה שיותר אנשים מעקורי מעלול, מטרתה לשמר את הזכרון הקולקטיבי וליצור חיבור בין הדורות השונים של הנכּבּה. חלומות עקורי מעלול נפגשו עם העבודה של עמותת זוכרות, והנה השיבה הופכת לחלום אפשרי במקום מציאות דמיונית.
עלה רעיון שנעבור מהדיבור על הנרטיב ההיסטורי שלנו, לפיתוח מכניזם חדש שיבטא, מצד אחד מחאה על נוכחותינו הנפקדת, ומצד שני יעביר אותנו לדיון על מצב של אחרי השיבה ויפתח שאלות שכמעט עוד לא נשאלו.
חוברת זו מהווה מסמך תיעודי שישמור על חלומותינו, ולו באופן מטפורי, מסמך שנאחז בכוח הרצון ודוחה את הנסיונות להכניע את הזכרון.

נעֽ'ם עלי אלסאלח
צעירי מעלול

شبيبة من معلول بورشة عمل مع زوخروت (ذاكرات) حول كيفية العودة إلى معلول
צעירים/ות ממעלול בסדנה עם "זוכרות" בנושא חשיבה על שיבה למעלול

"لا عذر لمن أدرك الفكرة وتخلّى عنها»

لأن معلول كانت وستظل حلمنا الأجمل, ولأن الحلم يتخطى الحدود الفاصلة بين المنفى والوطن, جاء هذا الكرّاس. جاء ليثبت أن الهوية كلما نأت تقترب أكثر, وأن الألم كلمّا احتد كلّما أنجب أجيالاً ترفض أكثر أن تصفق لزوالها وأن تمشي يداً بيدٍ مع جلّادها.

وهكذا بدأ بعض شباب معلول ببلورة إطار يسعى لضم أكبر فئة ممكنة من مهجري معلول بغية الحفاظ على الذاكرة الجماعية وخلق حلقة وصل بين الأجيال المختلفة للنكبة. فاختلطت أحلام مهجري معلول بأعمالٍ جمعية «ذاكرات» وجاءت العودة حلماً ممكناً لا واقعاً خيالياً.

وكانت الفكرة أن ننتقل من الحديث عن حقنا في سرد روايتنا التاريخية فحسب إلى تطوير آليات تعبير جديدة عن وجودنا المهمش, وأن ينتقل النقاش إلى ما بعد العودة وإلى أسئلة قلّما طرحت بعد. فجاء هذا الكرّاسِ بتوثيقٍ مهني ساعياً إلى أنٍ يحافظ على أحلامنا ولو مجازاً, متشبثاً بقوة العمل ورافضاً ترويض الذاكرة, ف»لا عذر لمن أدرك الفكرة وتخلى عنها»!

نغم محمود علي الصالح
شباب معلول

شبيبة من معلول بورشة عمل مع زوخروت (ذاكرات) حول كيفية العودة إلى معلول
צעירים/ות ממעלול בסדנה עם "זוכרות" בנושא חשיבה על שיבה למעלול

מעלול

תושבים ב 1948: כ- 800
מספר בתים בשנת 1948: 184

מקורות פרנסה עיקריים: חקלאות

בתי ספר במקום: היה חדר לימוד בכנסייה עד 1948.

אתרים קדושים: כנסייה אורתודוקסית, כנסייה קתולית, בית קברות נוצרי, בית קברות מוסלמי, מסגד

תאריך כיבוש: 15.7.1948

היכן נמצאים הפליטים: בעיקר ביפיע ונצרת
ישובים יהודים על אדמות הכפר: יער כפר החורש ובסיס של חיל האוויר הישראלי, תמרת, כפר החורש, מפעל נילית.
ישובים פלסטינים קרובים: נצרת (קיים), יפיע (קיים), איכסאל (קיים) (בלי יוד), אלמג׳ידל (הרוס), זראזיר (קיים), ספוריה (הרוס), ריינה (קיים), משהד (קיים), כפר כנא (קיים), עין מאהל (קיים)

כפר פלסטיני בגליל התחתון, נכבש וכל תושביו גורשו ב 1948. ממוקם כ- 12 קילומטר מערבית לנצרת וכ- 30 קילומטר דרומית לחיפה. ממולו, שני קילומטר דרומה, מעבר לכביש הראשי נצרת חיפה, שכן הכפר הפלסטיני אלמג׳ידל, ששרידיו נמצאים היום בתוך מגדל העמק. ייתכן והכפר מעלול הוקם על אתר הכפר היהודי רומאי מהלול, שהיה באותה תקופה שייך לספוריה. הצלבנים נתנו לכפר שם מאעולא.
מעלול עמד על גבעה בגובה 270 מטר מעל פני הים. ואדי אלחלבי (במקורות מסויימים נקרא ואדי אלספסאף) שימש גבול בין אדמות אלמג׳ידל לאדמות מעלול. המעיין עין אלבַּסּ נמצא בקצה הצפון מזרחי של הכפר והמעיין הראשי, עין אלבַּלַד, נמצא צפונית מערבית לו.
ב-1905 היה בכפר בית ספר שנסגר ב-1930 בעקבות תלונות שהגיעו לשלטונות הבריטים מעשירי הכפר על כך שבית הספר מחרחר סכסוכים עדתיים. תושבי הכפר טוענים שאלה המתלוננים רצו בהמשך שליטתם בתושבים ולכן לא רצו שאנשי הכפר ילמדו קרוא וכתוב. ב-1948 היה חדר לימוד בתוך הכנסיה הקתולית ושם למדו ילדי הכפר.
תושבי מעלול, שהיו איכרים, חכרו ב- 1945 כ 5000 דונם וגידלו ביותר מ 1,400 דונם קטניות למיניהן, בעיקר חיטה, וכן עצי זית וירקות. כן הם גידלו בעלי חיים כמו בקר וצאן.

אדמת מעלול
לתושבי מעלול היה מאבק קשה על האדמות מול השלטונות העת׳מאנים, משפחת סרסק שהיא משפחת פיאודלים לבנונית והקרן הקיימת לישראל. ב-1869 מכרה הממשלה העת׳מאנית את אדמות מעלול, עם עוד מספר כפרים אחרים בעמק אבן עאמר (יזרעאל) לפאודלים וסוחרי קרקעות לבנונים, המפורסם מביניהם היה נקולא סרסק. זה אומר שתושבי מעלול לא היו הבעלים של האדמות שעיבדו, אלא חכרו אותה ממשפחת סרסק. ב-1921, מכרה משפחת סרסק את כל אדמות מעלול, מלבד

2000 דונם, לחברה ציונית בשם "חברת פיתוח אדמת פלסטין" The Palestine Land Development Company (PLDC).
ה-2000 דונם שנותרו בידי תושבי מעלול לא הספיקו לקיום חיים סבירים בכפר. הממשלה הבריטית התערבה וסיכמה עם חברת PLCD להחכיר 3000 אלפים דונם נוספים לתושבי מעלול עד 1927. ניתנה, על פי אותו הסכם, לתושבי מעלול האופציה לרכוש את האדמות עד תום הסכם החכירה. ב 1927 פנו תושבי הכפר כדי לרכוש את ה-3000 דונם אך החברה טענה שהם איחרו את המועד וכי הם מכרו את האדמה לקרן הקיימת לישראל. למרות זאת, החברה אפשרה לתושבי מעלול להמשיך ולעבד את האדמות הללו.
ב-1931, ביקשה הקק"ל מתושבי מעלול דמי חכירה. תושבי הכפר טענו שהם עדיין יכולים לקנות את האדמה. ב-1937 הממשלה הבריטית התערבה שוב והציעה שהיא תקנה את ה- 3000 דונם ותחכיר אותם לתושבי מעלול, תמורת מכירת אדמות לקק"ל באזור ביסאן (בית שאן). הממשלה הבריטית לא הצליחה לקיים את העסקה. תושבי מעלול המשיכו לעבד את האדמות השנויות במחלוקת תמורת דמי חכירה. ב-1945 ביקשה הקק"ל להוציא את תושבי מעלול מהאדמות. הממשלה הבריטית שוב התערבה ב-1946 והציעה שוב לקק"ל לוותר על 3700 דונם במעלול תמורת 5433 דונם ליד ביסאן. גם עסקה זאת לא צלחה.
תושב הכפר, נעמה עואד, אחד העשירים של הכפר, קיבל מנקולא סרסק ויתור על ה- 2000 דונם שעדיין היו בבעלותו לטובת תושבי מעלול. נעמה עצמו רכש בסופוה של תהליך כשני שליש מהאדמות הללו והשאיר כשליש בבעלות שאר תושבי הכפר. תושבי הכפר ונעמה עואד הגיעו להסכם שהחלק שלו יהיה בעמק, והחלק של שאר התושבים יהיה אדמת הטרשים, ההר, המעיין והחלקות שליד המעיין. זה היה המצב ב 1948.

כיבוש הכפר
נראה שבמחצית הראשונה של שנת 1948 המלחמה פחות או יותר פסחה על מעלול. אך תוכניות ההנהגה הציונית ולאחר מכן של ממשלת ישראל לגבי האזור, שעל פי תוכנית החלוקה של האו"ם אמור היה להיכלל במדינה הערבית, כבר התבררו. באפריל 1948 הצהיר דוד בן-גוריון: "לא נוכל לעמוד במערכה אם לא נאכלס, תוך כדי המלחמה, את הגליל העליון והתחתון, המזרחי והמערבי, את הנגב וסביבות ירושלים, ולו גם באופן מלאכותי - באופן צבאי ... המלחמה תביא בעקבותיה גם שינוי גדול בחלוקת האוכלוסייה הערבית." בפגישה ב-22 באפריל 1948 עם יוסף ויץ, האחראי לרכישת קרקעות מטעם קק"ל, הודיעו מפקדי ה"הגנה" על נכונותם להעמיד כוח אדם וציוד להקמת שישה ישובים חדשים על אדמה בבעלות יהודית או לא-ערבית, וביניהם אדמות סמוכות למעלול. ב-21 ביוני 1948 הוקם על אדמות מעלול היישוב תימורים, שעבר ב-1954 לאזור באר טוביה, ובמקומו הוקם ב-1981 היישוב תמרת.
ב-15 ביולי 1948, שעות ספורות לפני אלמג׳ידל, נכבש מעלול על ידי הצבא הישראלי, במהלך השלב השני של מבצע דקל. לפני כיבושו היו מספר תקריות ירי על הכפר וממנו. כוחות ישראלים התמקמו על הגבעה בתימורים וירו מדי פעם משם לכיוון הכפר. חמשה תושבים וכמה חיילים של צבא ההגנה הערבי נהרגו בתוך הכפר.

בתוך אוירה של פחד, הן מהירי לעברם והן מהידיעות על כיבושים נוספים וטבח דיר יאסין, תושבי מעלול נאלצו ברובם לעזוב. ביום הכיבוש עצמו היו בכפר כמה אנשים, החיילים הישראלים אספו אותם תחליה בכנסיה ואחר כך גירשו אותם מהכפר. לאחר מכן ישראל הרסה את כל בתי הכפר מלבד שתי הכנסיות והמסגד. פליטי מעלול התיישבו בעיקר בנצרת וביפיע. כתריסר משפחות ברחו ללבנון וסוריה.

הכפר היום

הקטע הזה נכתב כסיור במעלול על ידי תמר אברהם. הסיור יופיע במגזין "סדק סיורים" מהוצאת זוכרות, שיצא לאור במהלך 2012. בסיור ניתן ללמוד גם על מצב הכפר היום.
כארבע מאות מטרים אחרי הכניסה מהכביש הראשי רואים בצד שמאל מבנה אבן עם שרידי תעלה. תעלה זו הובילה הנה מים מעין תמרת . אל עין תמרת עצמה מגיעים על שביל רגלי, בו נפנה שמאלה, מטרים ספורים אחרי המבנה. השביל הזה, כמו גם השביל אליו נגיע אחר כך, יהיה אולי סגור על ידי גדר תיל, אך זו מיועדת למנוע מפרות לצאת ממקום המרעה שלהן ולא לעצור מטיילים. מדובר בשבילים רשמיים מסומנים, ובדרך כלל יש נקודה בה ניתן לפתוח את הגדר בקלות.
עין תמרת היתה מקור המים של הכפר מעלול. הכפר הפלסטיני מעלול היה המשכו של הכפר היהודי מהלול, שהתקיים כאן בימי המשנה והתלמוד ושמזוהה עם העיר המקראית נהלל. עצי תאנה גדולים מצילים על עין תמרת ומעידים יחד עם עצי זית ועץ תות על חקלאות הבוסתנים הפלסטינית.
חוזרים אל שער אתר "מקורות", ועולים ברגל בשביל המקיף את מחנה חיל האוויר הגדול מצד ימין. כעבור כשלוש מאות מטרים מגיעים אל מפגש דרכים. פונים בו שמאלה על שביל העולה במתינות. חולפים ליד בית קברות בצד שמאל. זהו בית הקברות המסלמי. מספר מצבות, מעטות מהן עם כתובות, ושברי מצבות נותרו בו.
כמה עשרות מטרים אחרי בית הקברות נראה בצד ימין של הדרך בית אבן, שמחצית החזית שלו נהרסה. זהו מסגד מעלול.
בית הקברות הנוצרי, אותו לא רואים מכאן, נמצא בתוך שטח בסיס חיל האוויר. במהלך שנים ביקשה מהצבא תושבת כפר כנא, סַלְוָא סאלם קֻבטי, היתר לבקר את קבר אביה בבית קברות זה. סַלְוָא סאלם קֻבטי מעולם לא הכירה את אביה,פארִס סאלם, שנהרג במרץ 1948, בעוד אמה הייתה בהריון עמה. היא נולדה ביולי, שבועיים אחרי שאמה ומשפחתה, יחד עם שאר תושבי מעלול, הפכו לפליטים. ב-2008 נודע הסיפור לעיתון "הארץ", שהגיש שאילתא בעניין לצבא. לבסוף התברר שהצבא תומך באישור בקשת האישה, אך העניין הועבר להחלטת שר הביטחון ובמשרד הביטחון נמנעים מלהיענות בחיוב, מחשש לתקדים.
במפקד האוכלוסין העות׳מאני מ-1596 היו 77 תושבים במעלול. במאה ה-19 גדלה אוכלוסיית מעלול והגיעה ל-300 נפש בקירוב. ב-1922 היה מספר תושביו 346, ב- 1945 כ 690 מתוכם 490 מסלמים ו- 200 נוצרים, וב-1948, כאמור, כשמונה מאות, חלקם מוסלמים וחלקם נוצרים קתולים ויוונים-אורתודוקסים.
ממשיכים לעלות על הגבעה. לא להיבהל מכלבי השמירה של המחנה הצבאי שעשויים לצאת מבתיהם כמו ברק ולנבוח כאשר שומעים שמישהו מתקרב: הם נמצאים בצידו השני של גדר המחנה וקשורים לחבלים

המאפשרים להם לרוץ רק לאורך הגדר, הלוך וחזור אל הביתן שלהם.

פתאום, כמו פנטום בין העצים שנטעה הקק"ל, נחשף על הגבעה מבנה כנסייה בעל כיפה עם שני מגדלי פעמונים. זאת הייתה הכנסייה הקתולית של מעלול . היא שופצה ב 2006 , כמו גם הבית הסמוך ששימש אולי את הכומר. הכנסייה נראית מוכנה לשימוש ופליטי מעלול מקיימים בה רק את תפילת הפסחא, פעם בשנה, באישור הצבא. ברחבה לפניה הקימו, על מה שנראה כמו בור מים, אבן מזבח מאולתרת ועליה צלב. במרחק כמה עשרות מטרים משם, על פסגת הגבעה, עומדת הכנסייה האורתודוקסית שגם היא שופצה לאחרונה.

כאשר הולכים מסביב לכנסייה האורתודוקסית רואים בורות, שרידי קירות של שלוש-ארבע שורות אבנים ואבנים מסותתות בודדות. למעשה, היער מלא באבנים מבתי מעלול. שלט שהוצב לפני רחבת הכנסייה הקתולית על ידי קק"ל, המועצה האזורית עמק יזרעאל ומשרד התיירות מציין שכאן כנסייה אורתודוקסית וכנסייה קתולית שהן, יחד עם מספר קברים, השרידים היחידים של הכפר מעלול, שתושביו נטשו אותו ב-1948.

المصادر - מקורות

الموسوعة الفلسطينية، دمشق، 1984. (האנצקלופדיה הפלסטינית, דמשק, 1948)

وليد الخالدي، كي لا ننسى، بيروت، 1997. (וליד אלח׳אלדי, All that remains, מהדורה ערבית, בירות, 197)

جميل عرفات، من ذاكرة الوطن- من قرانا المهجرة في الجليل. ג׳מיל ערפאת, מזכרון המולדת, כפרינו ההרוסים בגליל (ערבית)

شهادات أهالي معلول. עדויות פליטי מעלול.

גרדי, קדמן ואלע׳בארי, סדק סיורים, סיור למעלול ואלמג׳ידל/תמר אברהם, זוכרות, טרם יצא לאור.

בני מוריס, לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים 1947-1949, תל אביב 1991

http://www.palestineremembered.com/Nazareth/Ma'lul/index.htm

Ilan Pappe, The Ethnic Cleansing of Palestine, Oxford 2007

http://www.palestineremembered.com/Nazareth/Ma'lul/Story11221.htm

كنيسة الروم بمعلول ، تصوير: أحمد عودة ومعتز علي الصالح

הכנסיה היוונית אורטודוקסית , צילם: אחמד עודה ומעתז עלי אלסאלח

معلول

قرية فلسطينية تقع على بعد 12 كلم غربي الناصرة وحوالي 30 كلم جنوب غرب حيفا، وكيلومترين شمال قرية المجيدل حيث يفصل بينهما شارع رئيسي يصل بين حيفا والناصرة، وكانت طريق فرعية تربط معلول بالطريق العام. معلول لفظة كنعانية معناها المدخل أو البوابة ومن المعتقد أنها أقيمت فوق المكان الذي كانت تقوم عليها أهالول أو مهلول الرومانية، وكانت تابعة في حينه لصفورية، وقد عرفها الصليبيون باسم ماعولا.
أنشئت معلول في القسم الجنوبي من جبال الجليل الأسفل وترتفع 270 مترا عن سطح البحر. ويفصل وادي الحلبي أو الصفصاف الواقع في جنوبها الغربي بين أراضيها وأراضي قرية المجيدل. وتقع عين البص في شمالها الشرقي وعين البلد في شمالها الغربي.
في عام 1596، كانت معلول قرية في ناحية طبرية (لواء صفد), وعدد سكانها 77 نسمة. وكانت تؤدي الضرائب على عدد من الغلال كالقمح والشعير, بالإضافة الى عناصر أخرى من الإنتاج والمستغلات كالماعز وخلايا النحل.
في أواخر القرن التاسع عشر كان بالقرب من القرية ضريح روماني فخم سمي قصر الدير. وكانت معلول نفسها قرية مبنية بالطوب وقائمة على تل. وكان سكانها حوالي 280 نسمة.
في عام 1931 كان فيها نحو 90 مسكناً بنيت من الحجارة والطين أو الحجارة والأسمنت أو الأسمنت المسلح. وكانت بيوت القرية شديدة الاكتظاظ.
بلغ عدد سكان معلول 436 شخصاً عام 1912 ، وانخفض إلى 390 شخصاً عام 1931. وفي عام 1945 ارتفع عددهم إلى 690 شخصاً (490 مسلماً و 200 مسيحي) وبلغ عددهم عام 1948 حوالي 800 نسمة.

كانت معلول من بين القرى الأولى التي كانت فيها مدرسة منذ سنة 1905. وقد أغلقت هذه المدرسة سنة 1930 وقد كان يديرها خلف الصباغ عندما اشتكاه كبار الملاكين إلى المسؤولين مدّعين أنه كان يحرض تحريضاً طائفياً, والحقيقة أنهم شعروا بأنه أصبح مصدر إزعاج لهم بسبب توعيته للجيل الناشئ. مع احتلال القرية كان فيها غرفة تدريس تابعة للكنيسة الكاثوليكية.
كان في القرية كنيستان ومسجد. وعمل أهالي معلول أساساً بالزراعة وتزودوا بالماء من الينابيع والآبار. زرع أهالي معلول

عام 1945 حوالي 784 دونماً بالحبوب وكان لديهم 650 دونماً مروياً أومستخدماً للبساتين. وكانوا أيضاً يهتمون بتربية المواشي.

الأرض

شهدت معلول نزاعاً مريراً على الأراضي, بين السكان من جهة والحكومة التركية ونقولا سرقس والكيرن كيميت من جهة أخرى. في سنة 1869 باعت الحكومة التركية أراضي معلول مع عدّة قرى أخرى في مرج ابن عامر لتجار من بيروت كان أشهرهم نقولا سرسق. فلم يكن أهالي معلول يملكون الأرض التي يزرعونها، وإنما كانوا يستأجرونها من عائلة سرسق البيروتية. في سنة 1921، با ع آل سرسق أرض القرية، سوى 2000 دونم، إلى شركة صهيونية هي "شركة تطوير أراضي فلسطين". ولم تكن مساحة الألفي دونم الباقية كافية لمعيشة سكان القرية. تدخلت الحكومة البريطانية واتفقت مع الشركة الصهيونية على أن تؤجر 3000 دونم إضافية لسكان القرية حتى سنة 1927. وكان لسكان القرية الخيار في أن يشتروا هذه الدونمات الثلاثة الآلاف قبل نهاية عقد الإيجار. في عام 1927 تقدم المحامي وديع البستاني باسم سكان القرية بدعوى لشراء الأرض، إلا أن الشركة أدعت أن ملكية الأرض انتقلت إلى الصندوق القومي اليهودي لأن أهل معلول قصروا في استعمال حقهم في الشراء. لكنها سمحت لهم بالاستمرار باستخدام الأرض. ولم يكن واضحاً لسكان القرية من هو مالك الأرض حقا. في سنة 1931, طالب الصندوق القومي اليهودي ببدل الإيجار، وساق سكان القرية الى المحكمة الذين ادعوا بأنهم ما زالوا يملكون الحق في شراء الأرض. كما قالوا إن لهم حقا في رعي مواشيهم في بقعة أخرى من الأرض، غربي القرية كان الصندوق القومي اليهودي اشتراها. وقد تطاول زمن القضية الى أن اقترحت الحكومة البريطانية حلاً وسطاً عام 1937 وذلك بان تمتلك الحكومة البريطانية أراضي من الصندوق القومي اليهودي وتؤجرها لأهل معلول، وبالمقابل يحصل الصندوق القومي اليهودي على أرض بديلة قرب بيسان. إلا أن الصفقة لم تتم. وظل سكان معلول يستعملون الأرض. استمر الصندوق القومي اليهودي بالمطالبة ببدل الإيجار، إلى أن طلب في سنة 1945 طرد سكان القرية. وتحاشيا لسفك الدماء، عمدت الحكومة الى إحياء المفاوضات في سنة 1946. وقد تكللت هذه المفاوضات الجديدة بالنجاح إذا وافق الصندوق القومي اليهودي على التنازل عن 3700 دونم من الأرض القريبة من معلول، لقاء 5433 دونما من الأرض في جوار بيسان. ولكن هذه الاتفاقية أيضاً لم تنفذ بسبب صرا ع على تلك الارض المجاورة لبيسان.
وكان أحد الملاكين في القرية، نعمة عواد، قد اتصل بنقولا سرسق في بيروت وحصل منه على تنازل سرسق للفلاحين عن 2000 دونم التي ما زالت بملكيته. وامتلك نعمة عواد لنفسه بنهاية المطاف حوالي ثلثي أرض القرية. وقد قسمت أراضي معلول إلى قسمين بين السكان ونعمة العواد، وكانت أرض الوعر الجبلية والعين والحواكير قسماً، والأراضي السهلية في المرج قسماً آخر. واختار السكان العين والأرض الجبلية لوجود العين فيها.

احتلال القرية

رغم أن معلول، حسب قرار التقسيم، كالناصرة والمنطقة المجاورة لها، كانت ضمن الدولة العربية، إلا أن نوايا الحركة الصهيونية تجاه هذه المنطقة كانت قد اتضحت. فقد صرح بن جوريون في نيسان 1948 : " لن نصمد في المعركة إن لم نستوطن، خلال الحرب، في الجليل الأعلى والأسفل، الشرقي والغربي، في النقب وحول القدس، ولو بشكل مصطنع – بشكل عسكري .... سيحصل في أعقاب هذه الحرب تغير كبير في

توزيع السكان العرب". وفي اجتماع عقدوه يوم 22 نيسان مع يوسف فايتس، المسؤول في الكيرن كييمت عن شراء الأراضي من العرب، أعلن قادة الهجناه عن استعدادهم لتوفير قوى عاملة ومعدّات لإنشاء ست مستعمرات جديدة على أرض بملكية يهودية أو ليست بملكية عربية، وبينها أراض متاخمة لمعلول. في 21.6.1948 أقيمت على أرض معلول مستعمرة تيموريم، التي نقلت عام 1954 لمنطقة بئر طوبية بالجنوب، وأقيمت مكانها عام 1981 مستعمرة تمرات القائمة اليوم.

في 15 تموز 1948، قبل احتلال المجيدل بساعات، احتلت القوات الإسرائيلية معلول. وكانت معلول من جملة قرى الجليل الأسفل التي احتلت في المرحلة الثانية من عملية ديكل. وسبق احتلالها فترة من المناوشات حول القرية وكانت قوات يهودية تطلق النار على القرية من مستعمرة تيموريم المجاورة وقتلوا عدداً من أهالي القرية وعدداً من جنود جيش الإنقاذ. نزح غالبية أهالي معلول تحت جو من الرعب والخوف إلى القرى العربية المجاورة لا سيّما قرية يافة الناصرة، وهربت 12 عائلة إلى سوريا ولبنان.

وفي الهجوم على القرية يوم 15.7.1948 طردت القوات الإسرائيلية كل من وجدوه في القرية ثم هدموا المنازل وسوّوها بالأرض سوى المسجد والكنيستين.

القرية اليوم

موقع القرية مغطى بغابة صنوبر غرسها الصندوق القومي اليهودي. وثمة قاعدة عسكرية في الموقع أيضا. ولا تزال الكنيستان قائمتين وقد تم ترميمها في السنوات الأخيرة. وما زال كذلك المسجد قائماً إلا أن جزءاً منه قد تهدم ويطالب أهالي معلول بترميمه، ولم توافق السلطات الإسرائيلية على طلبهم بعد. وما زالت المقبرة الإسلامية موجودة في الموقع إلا أنها غير محمية. أما المقبرة المسيحية فتقع داخل المعسكر الإسرائيلي ولا سبيل للوصول إليها. وتتواجد في موقع القرية أكوام حجارة المنازل المهدمة. تستعمل موقع القرية بما فيه من دور العبادة الثلاث كمرعى للأبقار وحرش مفتوح للمتنزهين. تقع تمرات على بعد 1,5 كلم الى الغرب من موقع القرية، ويقع جزء منها على أراضي القرية.

مسجد معلول מסגד מעלול Ma'lul Mosque

עדות

גב׳ ורדה עלי אלסאלח (73)

הראיון נערך בביתה הנוכחי
ביאפת אלנאסרה (יפיע)

מראיינים:
וִסאם עלי אלסאלח
ונטלי חאיִכ
8.12.2011

- שמי ורדה בת סלימאן מחמד ממשפחת עלי אלסאלח. אני בת 73.
- מה תאריך הלידה שלך?
- שכחתי.
- בת כמה היית כשיצאת ממעלול [ב 1948]?
- הייתי בערך בת 11.
- איפה נולדת?
נולדתי במעלול. בבית.
ספרי לנו על משפחתך. על עבודת ההורים שלך.
אמא שלי עבדה בבית. לשתה בצק, אפתה ובישלה. האחיות שלי היו נערות. היינו 6 בנות ובן אחד. האח היחיד הלך פעם לטפל בפרות שלנו, רכב על הסוס ונפל, הסוס נתקע בחוטי הטלפון על דרך חיפה, נפל ונהרג. כן מת. היה בן 19. הקבר שלו בתחילת הדרך בכניסה למעלול.
- הקבר הבנוי? עם מצבה?
- כן. גבוה ורשום עליו שמו ותאריך המוות. יעני, השבח לאל. במעלול היו גם נוצרים וגם מסלמים. לא תוכלי לדעת מיהו נוצרי ומיהו מסלם. לבשנו ואכלנו אותם דברים. הבית שלנו היה סמוך לבית של משפחת סאלם, זה שמת לא מזמן. הסבתא שלו זקנה והדודה שלו הייתה עיוורת. אמא שלי הייתה שולחת אותי "לסבתא" אם סאלם להביא את הבצק שלהם כדי לאפות אותו אצלנו. היא היתה אופה בשבילם והייתי מעבירה להם את הלחם. אמא שלי הייתה גם מכינה בשבילם חצילים צלויים. הם היו שכנים שלנו. חצר הבית שלהם מאחורי הבית שלנו. אמא שלי היתה אשה טובה. כן, היא מעילוט. מי שהיה צריך עזרה אמא שלי הייתה מיד הולכת. אשה חולה, אשה עומדת ללדת או אם קרה מישהו הייתה רצה לעזור. במעלול, השושבין של החתן היהת מיד מהדת השניה. חתן מסלם השושבין שלו היה נוצרי, חתן נוצרי השושבין שלו היה מסלם. הכלה הנוצריה הייתה מוזמנת

לישון בבית של מסלמים לילה לפני החתונה וחר כך היו לוקחים אותה לבית החתן. כן כן. אשתו של סלים אליאס ז״ל, אם עפיף, אם מכירים, היא מטרעאן, הביאו אותה למעלול, הביאו אותה קודם לבית של הדוד שלי ורק למחרת לקחו אותה לכנסיה ולמסיבה. כולם היו חברים וטובים אחד עם השני. חבל עלינו. אנחנו לא נלחמנו לא ביהודים ולא בערבים.

- את זוכרת את כל הדברים האלה.

- כן. הייתה גדולה. נכון שאני הכי צעירה בין האחיות שלי, אבל הייתי בגיל שיכולה לזכור. הייתי הולכת למעיין להביא מים, הייתי רוכבת על הסוס מהבית עד המעיין. הבית שלנו ליד המסגד במעלול. אני זוכרת כל דבר.

- את זוכרת את הבית שלכם?

- הבית היה שני חדרים עם חצר ממול. והיה בית גדול אחר בפנים, זה היה חלק ישן מאוד, היה בו בוידם, שם שמרנו את הזיתים והשמן. וליד הבית היו ח'ואבי [ח׳אביה ביחיד].

- מה זה ח׳ואבי?

- ח׳אביה זה מחסן בנוי מבוץ, שם שמרנו חומוס, פול, עדשים, חיטה, שעורה. זה ח׳אביה. אבא שלי היה פלאח. חרש, זרע וקצר. עליהם השלום. הבית של אחותי היה ליד הבית שלנו. רק קיר הפריד בינינו. אחותי יצאה ממעלול עם בעלה, שהוא בן דודה שלי, יצאו לעמאן. היא נפטרה שם בגיל 25. היו לה שני בנים ושתי בנות. זאת אחותי נסרה ז״ל.

- את יכולה לתאר את מעלול?

- אנחנו גרנו בשכונה התחתית. בשכונה העילית גרו משפחת הדוד שלי יונס ומשפחת ערסאן אלדייב וקרובי המשפחה שלו. בשכונה הדרומית גרו משפחת אלחלאג׳ה ומשפחת ערסאן אלסלים. היינו הולכים למעיין, והיו כאלה שיש להם בורות מים ליד הבית. הדוד שלי יוסף מחמד היה המח׳תאר, היה לו מדאפה [בית פתוח לאורחים], היה מכין קפה והאנשים היו מתארחים אצלו. אם היה מגיע אורח או עובר אורח היה נכנס למדאפה ונתנו לו לאכול ולישון בה. היו בה מזרנים לאורחים. המדאפה היתה בצד הדרך העולה למסגד, שם הבית של הדוד שלי. הבית של אבא שלי מהצד השני. שם היו גם הבתים סבחי אלח׳דר וסאמי אלסעיד ופואז אלסעיד. כולם היו בשכונה אחת.

- מה היה תפקיד המח׳תאר אז?

- כמו זה של המועצה היום. המח׳תאר של המסלמים היה הדוד יוסף ז״ל, והמח׳תאר של הנוצרים היה עווד אליאס ז״ל. הכנסייה הייתה למעלה. כשיש חתונה כולנו נכנסים לתוך הכנסיה ומשתתפים בחתונה. הנוצרים היו באים לחתונות שלנו ואנחנו לחתונות שלהם. לא היה הבדל בין נוצרי למסלם. אין מתחים כמו היום.

- איזה ערים וכפרים היו ליד מעלול לפני הנכבה?

- נצרת. היינו הולכים לנצרת. יוצאים מהבית, עוברים ליד המסגד, דרך הגורן, עוברים ליד כפר החורש וממשיכים לנצרת. הייתה קרובה. שם מכרנו דברים כמו לבן, וקנינו דברים מהעיר, היינו קונים תפוזים מליד המעיין וחוזרים למעלול. יאפת אלנאסרה היה קרוב. אלמג׳ידל ממול מעבר לכביש ומצפון היה עילוט. הייתה לי דודה בעילוט, הייתי הולכת אליה ונשארת שם שבוע. הייתי הולכת גם לאלמג׳ידל, היו שם טחנות קמח, אחת למשפחת ואכּד, ואחד למשפחת ד׳יב אלסאלח. המיקום של מעלול היה יפה והייתה לנו אדמה טובה שעיבדנו. היו עצי רימון ותאנים. היום האדמה הזאת נמצאת

בתוך הגדר של הצבא. ליד המעיין יש אדמות של אבא שלי. אני זוכרת את עץ השזיף שוכב על האדמה מכובד הפרי, היה מלא. עזבנו אותו כך. חשבנו שנצא לשבוע. חבל. עדיף למות שם שבוע ולא לצאת. טוב.. נו .. גורל. לאבא שלי היה חבר מנהלל. שמו יהודה, אבו יוסף. אבא שלי היה מבקר אצלו והוא היה מבקר אצלנו. הוא דיבר ערבית. שמו אבו יוסף. היו רק כך חברים לא יותר.

- מה עם בתי ספר? איך הייתה הילדות שלך?

- היה בית לבנים. הבנות לא למדו. אבל אבא שלי, בגלל שלא היו לו בנים הוא שלח שתיים מהאחיות שלי לבית הספר, ע׳זאלה אם ד׳יאב ומסעדה אם עאדל. שתיהן יודעות לקרוא ולכתוב. השיח׳ לימד אותן בבית הספר עם הבנים. אני לא למדתי. הייתי יום אחד בבית הספר כי באותו יום לא רצו להשאיר אותי לבד בבית. אני עבדתי באדמה. שתלנו עגבניות והייתי הולכת להשקות אותן ולטפל בהן. אני זוכרת שגידלנו בבית שלנו גדי. יום אחד אבא שלי והדוד שלי באו כדי לשחוט אותו. התחלתי לבכות ולצעוק אל תשחטו את הגדי שלי. אחרי ששחטו אותו אני ואחותי ע׳זאלה לא אכלנו מהבשר שלו.

זרענו חיטה בעמק שבכפר, זאת האדמה המישורית שליד הכביש הראשי. הנשים עבדו באדמה, זרעו וקצרו, טיפלו בעדר, חלבו, עשו לבן חמוץ ומכרו אותו בחיפא. היינו לוקחות את החלב, יורדות לכביש, אני הייתי הולכת עם אמא שלי, ונוסעות באוטובוס של אלעפיפי. האוטובוס היה עוצר במעלול ליד המסגד. כל מי שרצתה לנסוע לחיפא היתה עולה לאוטובוס.

- את זוכרת דברים מהמתח לפני הנכבה?

- היינו הולכים לעמק, עמק אבן עאמר [עמק יזרעאל], לקצור את החיטה והשעורה, מביאים אותה לגורן במעלול. הגורן מול המסגר. כל האזור הזה היה גורן. כל אנשי הכפר היו מביאים את החיטה לגורן, דשים ומכינים אותה. היינו טוחנים את החיטה באלמג׳ידל. בשנים האחרונות שם, אנשי אלמג׳ידל, היו הולכים לאדמות שלהם בעונת הקציר והיו רבים עם היהודים, היו יורים זה על זה. אנשי אלמג׳ידל לא הצליחו לקצור את השדות שלהם. כשאנחנו הגענו לטחון אצלם את החיטה הם היו כועסים ואומרים שאתם, אנשי מעלול, קצרתם ואספתם את החיטה ואנחנו לא. הם היו רבים עם היהודים באדמת ג׳נג׳אר. אנחנו הלכנו לאדמות שלנו וחזרנו כל יום אבל היהודים לא דיברו אתנו ואנחנו לא דיברנו אתם. אנשי כפר החורש, אלקעקור שמה, היו הולכים לנהלל וליישובים למטה והיו עוברים ליד הכניסה של מעלול, ליד המעיין. הדרך עדיין קיימת. אף אחד לא היה מדבר אתם או מפריע להם.

כאשר התחילו האירועים והעימותים, הדבר הראשון ששמעתי עליו היה בחיפא. אז הפסקנו ללכת דרך כפר החורש ועברנו דרך יאפה [יפיע] לנצרת.

היהודים היו עוברים ליד אלמג׳ידל בדרך לכפר החורש, אנשי אלמג׳ידל פוצצו את הכביש, זה שמגיע לנצרת כדי שהיהודים לא יעברו משם. אבל אנחנו לא הפרענו להם אם היו עוברים ליד מעלול. אחרי שהעימותים התחזקו פחדנו. שלחו אלינו מאלמג׳ידל קצת אנשים מצבא ההגנה הערבי. אנשים אמרו יש מלחמה, בואו נתרחק מהמלחמה איזה שבוע. לאן נלך שבוע. חלק הלכו לנצרת, חלק לעילוט, חלק לאלרינה. אנחנו הלכנו לעילוט. נשארנו שבוע ואחר כך עברנו לכפר אלרינה

וישנו במטעי הזיתים, העמדנו אוהל וגרנו בו. זה היה דמדאן, אני זוכרת, אז ראינו מטוס מפציץ את ספוריה. שמענו בהתחלה את הרעש שלה, חלק אמר מטוס של יהודים וחלק לא. הפציצה את ספוריה, אנשי ספוריה ברחו ועזבו את הבתים שלהם, מסכנים לא הספיקו לשבור את הצום של אותו יום. ראינו אותם כך וגם אנחנו ברחנו. לאן נלך? הלכנו לעראבה.

- איך הגעתם? איך עברתם ממקום למקום?

- ברגל או על הבהמות. הגענו לעראבה. שמענו ירי והפגזות באלמע׳אר. שם בגורן. אמרנו לעצמנו הירי הזה לפנינו, לאן נלך? חזרנו לנצרת. הבקר והצאן שלנו נשאר לרעות באלרינה ואנחנו גרנו בעליית אלרינה, אצל משפחת אלשמטלה ואבו פואד. משפחה נוצרית. שכרנו חדש בחמש לירות לחודש. זה היה הרבה. נשארנו שם חודש ואחר כך עברנו לשכונה המזרחית בנצרת כי אמרו לנו שיש שם חדר להשכרה בלירה לחודש. גרנו אצל משפחת אלשמוט ששה חודשים. הייתה לנו פרה, היא הייתה אצל אחותי בכפר כנא. הפרה עמדה ללדת. אחותי לא יכולה לטפל בה ואנחנו לא יכולים להביא אותה לבית בנצרת כי היו בו מדרגות. לכן חיפשנו בית אחר ומצאנו בית ביאפה [יפיע] אצל הכומר ח׳ליל, בסנט יעקוב. שכרנו בית בשלוש לירות לשנה. לא זוכרת כמה גרנו שם, אבל זוכרת שהתחלנו לעבוד באדמה. החיטה שהייתה אתנו התקלקלה. זו חיטה שאבא שלי זרע באדמה הוקם עליה היישוב יהודי נילית.

- תוך כמה זמן היו כל המעברים האלה?

- תוך שנה, שנתיים.

- מתי הרגשת בשינוי האוירה? מתי הרגשת שיש כיבוש, מלחמה?

- יום אחד, פארס אחיה של אם רימון, היה בדרכו חזרה לכפר מחיפא. יהודים ארבו לו בדרך והרגו אותו. הם ארבו לאוטובוס וירו עליו ואז פארס נהרג. הם רצו לנקום לאירוע הנמל החיפא שבו נהרגו פועלים יהודים. פארס היה אחד השכנים שלנו, היו לו ילדים, אשתו היא סלימה אלשתיוי.

פעם, הגיעו אנשים לכפר מכיוון דרום, אלה היו נשים שלא הכרנו, הן הפחידו אותנו. אמרו שבדיר יאסין היהודים נכנסו והרגו אנשים, פוצצו נשים, דקרו נשים בסכינים ורצחו אותן, חיסלו עשר שתים עשרה משפחות. האנשיפ פחדו. מי שיש לו בנות נערות פחד. עד אז אנחנו לא הותקפנו, לא ראיתי חיילים או טנקים או מטוסים. אנשים פחדו והלכו. אם היית מסתכל מאלבטוף [נטופה], לפני עראבה, היית רואה אנשים כמו עדר כבשים. כל האנשים נמלטים. באותה תקופה היהודים עמדו על ההר ליד תמרת. אחד מהם החליק על ההר, והרימונים שהיו בחגורה שלו התפוצצו והוא נהרג. אז התחילו היהודים לירות לעבר מעלול. תופיק עווד, האח של נאיפה, נהרג. סלימה סלימאן נהרגה. עוד שני חיילים מצבא ההגנה נהרגו כשהם יושבים בצד הרחוב בתוך הכפר. אחרי שהיהודים התקיפו את הכפר, הדוד שלי סלים, נהרג בפתח הבית שלו, כאשר רצה לברוח מהכפר. חמתי, שיח׳ה עבד אלהאדי, קיבלה כדור בחלק העליון של הרגל, איבדה הרבה דם ומתה, קברו אותה בתוך הבית במעלול. כי אנשי הכפר לא יכלו להגיע לבית הקברות בגלל הירי, לכן קברו אותה בתוך הבית. האנשים שנשארו בכפר אחרונים יצאו בבהלה, חלקם יצאו יחפים. אנחנו שיצאנו קודם לקחנו אתנו את הדברים

מהבית. היהודים נכנסו לכפר והיו בו רק כמה אנשים. אספו אותם בכנסיה ואחר כך גירשו אותם והרסו את הבתים שלנו. השאירו רק את שתי הכנסיות והמסגד.
- מה עם בתי הקברות?
- בתי הקברות קיימים. אבל בית הקברות של הנוצרים נמצא בתוך מחנה הצבא. ח׳זנה אם אדוארד רצתה לעלות לקבר של אבא שלה, שמת כשהיא ילדה, אבל לא נתנו לה. האזור שנמצא בו המחנה של הצבא קראנו לה אלפרינה. מסביב לה היה צבר. היום יש נשק וטילים שם.
- מתי חזרת לראות את מעלול אחרי 1948?. בהתחלה היה אסור להגיע לשם. רק ביום העצמאות הישראלי יכולנו לבקר בכפר. היה מותר. לא יודע למה. אמא שלי הלכה בכל יום עצמאות לבקר את הקבר של האח שלי. אנחנו עדיין מבקרים בקרב כמו שהבטחנו לה. אנשי הכפר הצליחו לשפץ את אחת הכנסיות. רצינו לשפץ את המסגד, אנשים אספו תרומות והתחילו לעבוד, אבל היהודים הפסיקו אותם. איך הם עושים דבר כזה? זה רכוש של הווקף. אחרי ששיפצנו את הכנסיה, אנשים התחילו לקיים טקסי טבילה שם, אני נפגשתי עם אם חנא, היא סבחיה בת אבו כּרים, אמרה שהאח שלה מתכוון לעשות את טקס הטבילה בכנסיה של מעלול. מה יקרה
- אם ניכנס למסגד ונתפלל?
- באחד מימי העצמאות נכנסתי לתוך המסגד וניקיתי את הלכלוך של הבקר. הפרות נכנסות לתוך המסגד. ניקיתי והתפלתי.
- מה יקרה בעתיד? מה עם שיבה למעלול?
- רוצים להחזיר אותי למעלול? אני מתחננת, מתחננת שתיקחו אותי למעלול. אתם יודעים מה. אלוהים הכל יכול. מי יתן והאמת תצא ונקבל את הזכויות שלנו. אין זכות שהולכת לאיבוד כל עוד אנשיה מתמידים לדרוש אותה. אנחנו רוצים את האדמות שלנו, שיתנו לנו אותן, ואנחנו נחליט מה לעשות בה. אנחנו לא יצאנו מפלסטין כלל. אנחנו עדיין פה. אפשר ללכת ברגל מיאפת אלנאסרה למעלול בפחות משעה.

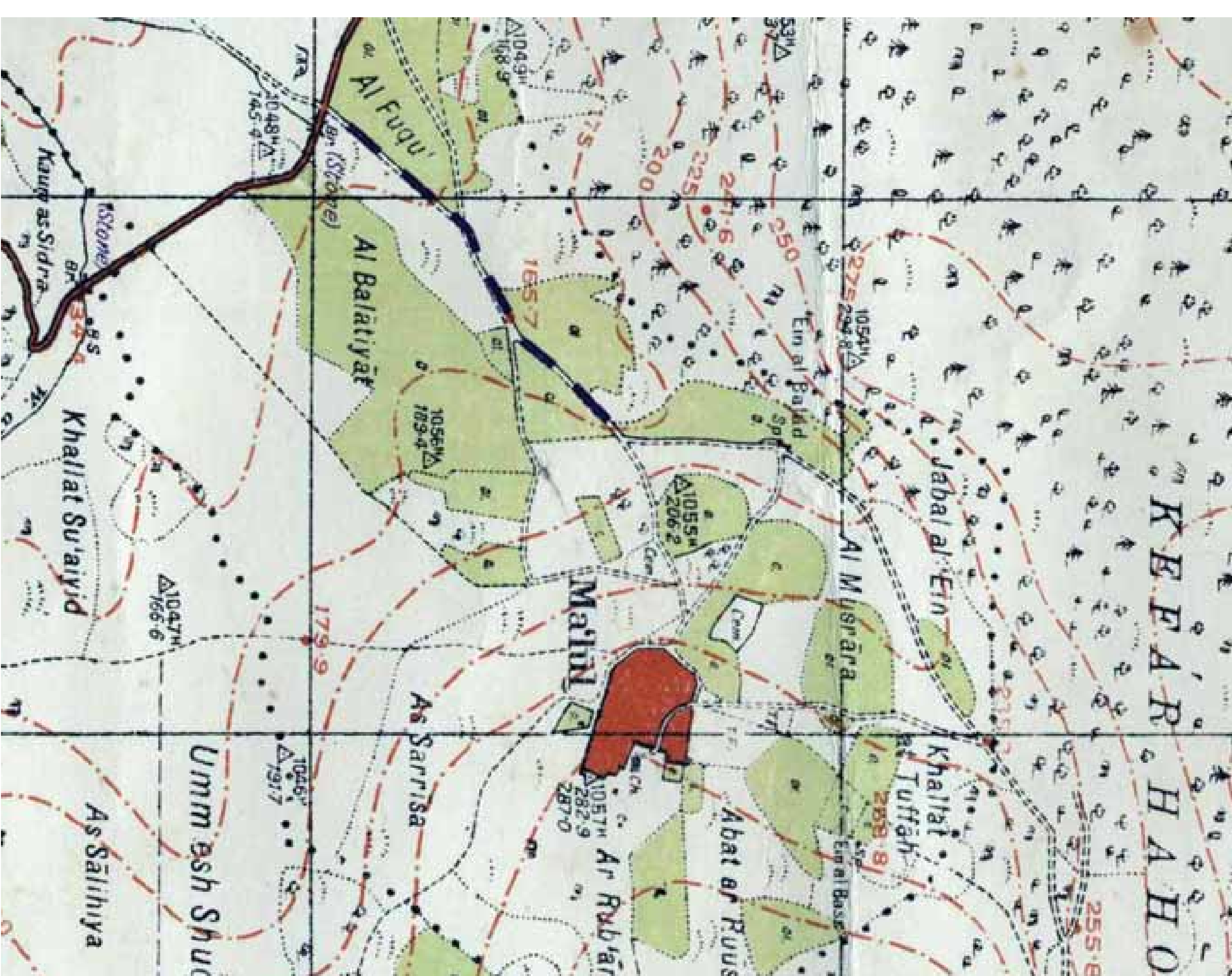

منطقة معلول - خريطة بريطانية من عام 1941
المصدر: جامعة تل ابيب / قسم الجغرافية / مكتبة الخرائط
אזור מעלול/ מפה בריטית 1941
מקור: ספריית המפות של החוג לגאוגרפיה באוניברסיטת תל אביב

1

عمتي خضرة لجأت من معلول وعمرها 4 سنين. راحت على معلول (2010) عم بتأشر وتقول: "هون كانت دار سيدي.." يعني دار سيدي أنا كمان!

הדודה ח'דרה הוצאה ממעלול בגיל 4. כאן בביקור במעלול (2010), מצביעה על מיקום בית הסבא שלה. שהוא גם הסבא שלי.

Aunt Khadra was expelled from Ma'alul at age 4. Here at a visit to Ma'lul (2010), she points to the site of the home of her .grandfather. Who is also my grandfather

2

أفراد العائلة بمحاولة استكشاف مكان البيت، لقينا أثار لدرج وعتبة البيت.

בני המשפחה במסע חיפוש אחרי הבית. אולי מצאנו את המדרגות ומפתן הכניסה

Family members search for the home. We might have found the .stairs and entry threshold

3

وكمان لقينا شقف من حيطان البيت بعدها واقفه محلها.. الظاهر عملية الهدم ما كانتش ناجحة عالآخر! ممكن نعرف وين داخل البيت من خارجه، واضح القصارة والبطون من الداخل والحجر من برّة..

מצאנו גם חלקי קירות מהבית עומדים במקומם. כנראה פעולת ההרס לא היתה ממש מוצלחת. ניתן להבחין מה היה הצד הפנימי של הקיר ומה היה בחוץ. הטיח והבטון מבפנים והאבן מבחוץ.

4

وكشفنا الدرج من تحت تراب النكبة وغبار السنين اللي مرقت عليه.
חשפנו את המדרגות. הורדנו את עפר הנכבה ואת אבק השנים הרבות שעברו עליהן
We looked for the stairs. We removed the ash of the Nakba and .the dust of the many years that had passed over them

We also found parts of the house walls standing in place. It seems the acts of destruction were not too successful. One can discern the interior side of the wall from its exterior. The plaster and concrete are on the inside and the stone on the .outside

5

وطلعنا على درج دار سيدي. كل شيء ممكن..
ועלינו במדרגות של בית סבא. כל דבר אפשרי.
.And we ascended the stairs of grandfather's house
.Anything is possible

Layla Sarhan לילא סרחאן ليلى سرحان

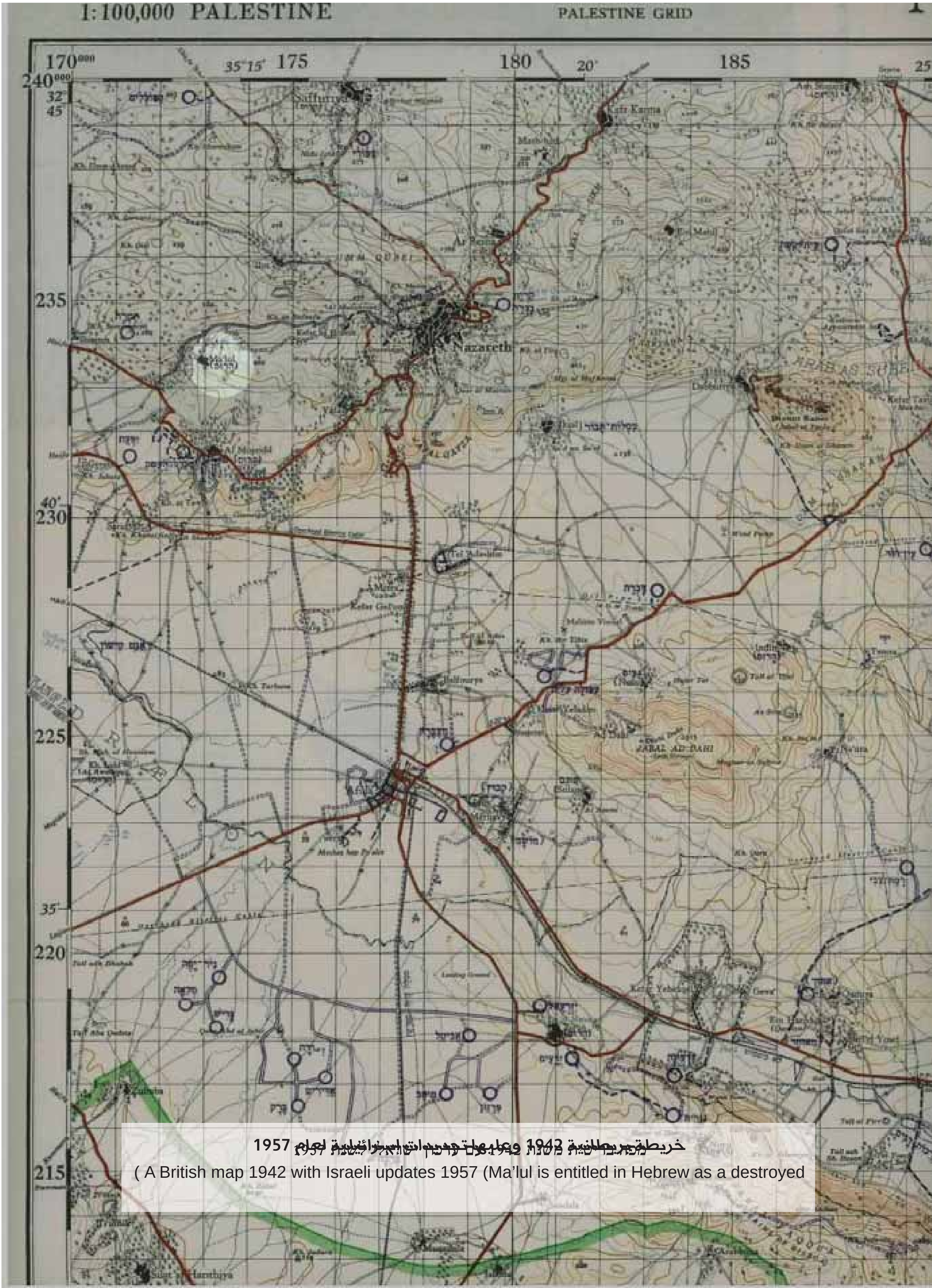

خريطة بريطانية 1942 وعليها تجديدات إسرائيلية لعام 1957

מפה בריטית משנת 1942 עם עדכון ישראלי לשנת 1957

(A British map 1942 with Israeli updates 1957 (Ma’lul is entitled in Hebrew as a destroyed

شهادة

السيدة وردة علي الصالح

مكان المقابلة: منزلها الحالي في يافة الناصرة

أجرى المقابلة: نتالي حايك ووسام علي الصالح 2011.12.8

– اسمي وردة بنت سليمان محمد من دار علي الصالح. وصار عمري 73 سنة.
– وتاريخ ميلادك؟
– نسيت.
– يعني كم كان عمرك لما طلعتوا من معلول؟
– كان عمري 11 سنة.
– وين ولدتِ بالضبط؟
– بمعلول خِلقت. بالبيت.
– احكيلنا عن عائلتك، عدد أفراد العائلة، عمل والدتك ، عمل والدك؟
– كانت امي تعجن وتخبز وتطبخ، وخواتي صبايا ملاح، بقى عندها 6 بنات وولد، الولد راح عند البقر تبعنا، ركب الفرس وهو يطارد وقع، وقع شربكت الفرس بالخيطان تا ع التلفون بطريق حيفا، وقع انقزعت رقبته، آه توفى، 19 سنة، قبره على الطريق هناك أول ما تفوتي معلول.
– القبر المبني؟
– المبني والتاريخ عليه. واسمه عليه، يعني ... الحمدلله رب العالمين. نحمده ونشكره. الحمدلله. بقينا مسيحية ومسلمين بمعلول. بتعرفيش المسيحي من المسلم. كلنا لبسنا زي بعض، كلنا أكلنا زي بعض. دار أبوي بقوا ساكنين جنب دار ... شو اسمهن، دار سالم، هذا اللي توفى هذيك اليوم. بقت ستّه عاجزة وعمته أخت أبوه عاجزة، بقت ضريرة، وبقت امي تيجي تخبز وتقول لي: روحي يا يمّا جيبي عجينات ستّك ام سالم حتى أخبزلها اياهن. أروح أجيبهن وتخبزلها اياهن وأرجعلها اياهن، لجارتنا ام سالم. حياة ام سالم، الله يرحم الجميع. روحي يما جيبيلي الباتنجانات تني اشويهن لستك ام سالم، أروح.
– كانت جارتكم الباب ع الباب؟
– إلّا جارتنا. يعني هاي دار أبوي ودارهن يعني (توصف بحركات يديها) هون، الساحه اللي قدامهن ظهر دار أبوي، الساحه تبعتهن فوقيّنا، بحدنا. امي حنونه كانت، امي عيلوطيّة، من عيلوط، مين ما حد مرض، مين ما حد يصير عنده اشي، واحدة خلّفت تروح تركض عندها. بقى المسلم يتجوّز ويشابنه واحد مسيحي، المسيحي يتجوّز المسلم يشابنه، العروس المسيحية لما يروحوا يجيبوها، يِلفوها يبيتوها عند دار المسلم لثاني يوم حتى ياخذوها عنِد دار

العريس. آه. حياة مرة سليم الياس، ام عفيف، هذا عفيف.. بتعرفوه؟ ابن سليم اللياس، امّه من طرعان، جابوها على معلول عروس، حطوها عند دار عمي واخذوها ثاني يوم وكللوها واخذوها حتى يزفوا العريس. وكلهن اصحاب ومليحين، وحرام علينا ولا حاربنا يهود ولا حاربنا عرب.

– أنت واعية هذي الاشياء؟

– آه، إلّا بقيت صرت واعية. صح أنا ازغر واحدة بين خواتي، بس بقيت واعية، يعني أروح وآجي على الميّ، أركب الحصان من دارنا للعين. دارنا جنب الجامع بمعلول. كنت اركب الحصان وأروح عالعين أسقي وأروّح. أنا متذكرة كل شي.

– بتتذكري بيتكم؟

– البيت كان اوضتين وساحه قدامهن. وكان البيت الكبير، البيت الكبير جُوّة. بيت عتيق كبير. هذا كان فيه سِدِّة، وعلى ظهر السدّة بقينا نحطّ الزيتون والزيت، ومن هون بجنب البيت خوابي.

– شو يعني خوابي؟

– الخوابي هاي بقينا نخبّي فيها حمص، فول. زي مخزن من طين بقلب البيت. هذا البيت فيه الخوابي. نحط فيها العدس، نحط قمح، نحط شعير، نحط فول. هاي الخوابي. بقى حياة ابوي فلاح يحرث ويدرس، الله يرحمهن.

دار أختي كانت جنبنا. بس الحيط بيناتنا. كنا نطلع على السدّة نحكي معها من الطاقة. أختي ماتت بالأردن، طلعت من معلول هي وجوزها. جوزها ابن عمتي. توفت وعمرها 25 سنة، كان عندها ولاد اثنين وبنات ثنتين. توفت هناك. لما طلعت بقى عندها ولد وبنت، هاي اختي نصرة الله يرحمها.

كنا نروح عالمرج، مرج ابن عامر، نحصد القمح ونحصد الشعير ونجيبه نحطّه ع البيادر. البيادر قدام الجامع. هذي كلها بيادر. كلهن يزقّوا القمح يحطوه ع البيّادر، يدرسوا ويطحنوا. كنا نطحن بالمجيدل. لّمينا قمحنا وضبّيناه ورحنا حتى نطحن بالمجيدل. اهل المجيدل كانوا لما ينزلوا يحصدوا يصيروا هم واليهود يقوّصوا على بعضهن، يقتّلو بعضهن. لما احنا نروح حتى نطحن، كان يقولوا لنا انتو خوارج، بتروحوا تحصدوا القمح وضبيتوا قمحكم وضبيتوا كل الحَب اللي عندكم واحنا هيانا مش عارفين نعمل اشي. قمحهن ظلّ واقف. اهل المجيدل، لما كانوا ينزلوا على الأرض، يصيروا يقوّصوا ع بعضهن هنّ واليهود بجنجار، هاي غاد. احنا نروح نحصد ونروّح، ولا نحكي مع اليهود ولا يحكو معنا. بقى أهل كفار هحورش هاي، اسمها القعقور، كانوا يروحوا وييجوا من نهلال ومن الكبّانيات تحت، يمرقوا من عنا من باب البلد، من عند العين. بعدها الطريق موجودة، يمرقو عليها ع كفار هحورش. كانوا يمرقوا من عند عين معلول ولا حدا يحكي معهن ولا حدا يقولهن وين رايحين ووين جايين.

لما صارت الحركات والمناوشات، اول ما صار بحيفا، بطلنا نيجي طريق كفار هحورش صرنا نيجي طريق يافة ونيجي عالناصرة.

اليهود بقوا بدهن يمرقوا من عند المجيدل، أهل المجيدل نسفوا الطريق اللي بتروح ع الناصرة. عشان ما يمرقوش اليهود على كفار هحورش. احنا يمرقوا منحكيش معهن. بعد ما زادت المناوشات خفنا. بعثوا من المجيدل شويّ جيش، جيش انقاذ، صارت الناس تقول في حرب، قلنا بنطلع جمعة وبنرجع، وين بدنا نروح جمعه؟ طلعنا، اشي راح ع الناصره، اشي راح على عيلوط اشي راح عالرينة، احنا رحنا على عيلوط، قعدنا جمعة، بعدين نقلنا من عيلوط ورحنا عالرينة، ما قعدناش ببيت هناك بالرينة، قعدنا بالزيتون تبع الرينة، نصبنا شادر خيمة وقعدنا، برمضان دايرة بالي، قامت طلعت الطيارة على صفوريه، طلعت تطرطرق قلنا هاي طيارة يهودية. قامت بنت عمي قالت: لأ شو يهوديه؟ ضربت الطيارة بجنب صفورية،

قاموا اهل صفورية، حرام بعدهن مش مفطرين ورمضان، قاموا انهزموا ودشروا دورهن. واحنا كمان انهزمنا، وين بدنا نروح؟ وصلنا عرابة، عرابة البطوف.

– كيف رحتوا؟

– مشي وعالدواب. وصلنا عرابة، والّا الضرب صار قدامنا بالمغار، هناك عالبيادر، قلنا هاي الضرب قدامنا وين بدنا نروح؟! رجعنا ع الناصرة، طرشنا وبقرنا والغنم يسرحوا بالرينة. واحنا سكنا بخانوق الرينة، عند دار دار الشمَطلهِ مسيحية بخانوق الرينة. دار الشمطلة وابو فؤادَ. سكنا هناك، الشهريه للأوضة 5 ليرات. بقت كثير، ليرة الذهب 4 ليرات. قعدنا شهر هناك. بعدها رحنا انا وخواتي عالحارة الشرقية، قلنا بدنا ندوّر على محل، وقالوا لنا هون في دور للايجار. الأوضة ليرة بالشهر. سكنّا بالحارة الشرقية عند دار الشموط. قعدنا 6 اشهر، من بعد ال 6 اشهر، كان في عندنا بقرة حطيناها عند اختي بكفر كنا، بدها تخلف البقرة، دار الشموط عندهن درج فش عندهن مجال للبقرة، اجينا على يافة، سكنا بدار الخوري خليل، بمار يعقوب، سكنا هناك سنوية 3 ليرات، ما ادري قديش قعدنا وقتها، وصرنا نفلح والقمح اللي اطلعناه من معلول كله تراب، زرعه ابوي الله يرحمه بالأرض اللي عليها اليوم نيليت (مستوطنة يهودية)..

– كل هذي التنقلات بنفس السنة؟

– اه، سنة سنتين.

– ممكن توصفي لنا البلد معلول؟

– الحاره التحتا، اللي بقينا احنا ساكنين فيها والحارة الفوقى اللي بقى ساكنين فيها دار عمي يونس وولادهن، دار عرسان الذيب وربعهن، والحارة القبلية بقوا ساكنين فيها دار الحلّاجة، دار عرسان السليم. كنا نروح عالعين وكل واحد عنده بير قدام داره. عمي يوسف محمد اللي بقى المختار، بقى فاتح مضافة، يعمل قهوة والناس تيجي عليه.

– شو كان دور المختار وقتها؟

– مثل ما تقولي تبع المجلس اليوم، اه بقى مختار! مختار المسلمين بقى حياة عمي يوسف، ابو محمد، ومختار المسيحيه حياة عوض الياس، ابو الياس، وبقت الكنيسة فوق. ولما يصير عرس كلنا كنا نفوت عالكنيسة ونحضر العرس، والمسيحية يحضروا عرسنا واحنا نحضر عرسهن، يعني فش فرقية هذا مسيحي وهذا مسلم، كلنا زي بعضنا، فش انتقادات مثل اليوم.

كان عند دار عمي مضافة تتلقى الرايح والجاي، جنب الشارع اللي بيطلع فوق عند الجامع. بيجي واحد مارق طريق، بيجي واحد بدو يبات، يفوت عند المختار يعشيه وينيّمه، عندهن فراش، سمندرة، هاي فراش للضيوف، وفي بير ميّ قدام الساحة. هناك دار عمي، ودار ابوي ع هاي الناحة، دار صبحي الخضر ودار سامي السعيد ودار فواز السعيد، كلهن هناك حارة واحدة.

في بيوت كان جنبها بير ميّ. وكنا نروح نملّي عالعين، عين البص، اليوم مسيّج عليها، عند الجيش. كنا نروح على الناصرة طريق كفار هحورش نمرق من عند الجامع من عند البيادر ونروح عالناصرة، كانت قريبة، نروح على السوق نبيع أغراضنا هناك، لبن واغراض، وكنا نشتري أغراض، ونشتري بردقان من عند العين ونروّح. خالتي احكيلنا كمان عن موقع معلول الجغرافي.

– أي مدن وقرى كان حولها؟

– غير الناصرة ويافة الناصرة، المجيدل قبالها عالشارع، ومن الناحة الشمالية عيلوط، اه، بقت خالتي بعيلوط، وامي هي من عيلوط، بقيت اروح ع عيلوط اقعد جمعه عند خالتي. والمجيدل بقينا نروح نطحن فيها، وفيها بوابير اثنين لدار واكد واحد ولدار ذيب الصالح واحد، بوابير هذول بطحنوا طحين.

معلول لحالها، قعدتها حلوة، وبعدين فيها أرض منيحة بقينا نزرعها، اللي فيها الرمان اللي فيها التين ، وين اسا العين بمعلول؟ مسيّجة عند

الجيش. هاي كلها لدار ابوي بقت شجرة البروميا تجر عالأرض من كثر الحمل، دشرناها حاملة، قال طلعنا جمعة. موتوا بالجمعة ولا تطلعوا. بدها تصير، شو بدنا نساوي، الحمدلله. بنهلال في واحد صاحب ابوي اسمو يهوده، يهوده ابو يوسف، بقى حياة ابوي يروح عندو وييجي عنا.

– كان يحكي عربي؟

– اه بقى يحكي عربي واسمه ابو يوسف، بس انها صحبة وبس.

– احكيلنا عن حياتك كطفلة بمعلول؟

– بمعلول بقت مدرسة للاولاد، البنات ما بقوش يقروا، بس الاولاد، لكن ابوي معندوش ولاد فراح ودّى بناته الثنتين يتعلموا مع الاولاد، غزالة ام ذياب واختي ام عادل مسعدة، هذول بقوا يقروا. الشيخ بقى يقريهن بالمدرسة مع الاولاد. أنا مرة واحدة اخذوني مضبّة عالمدرسة، قعّدوني وقالوا لي طولي ورقة. انا مقريتش ولا مرّة. كان عنا تين وبندورة وكنا نروح ننطرهن، ننظف حواليهن ونلقّط.

كنا مربيين سخل للعيد، وكنا نطعميه. مرّة أجا أبوي ومعاه عمي وجايبين هاللجن عشان يذبحوه. صرخت أصرخ يا ويلي بدكو تذبحو سخلي!؟ لما ذبحوه ما قبلناش نذوق لحمه لا أنا ولا غزالة اختي.

– احكيلنا عن الزراعة بمعلول.

– بقينا نزرع المرج. عند شارع الزفته لتحت، بقينا نزرعه قمح، نحصد ونجيب على البيادر.

شو كان دور النساء بالبلد؟ امك ستك؟ خالتك؟

شغلهن، الطرش هذا شغلهن، يحلبوا ويروّبوا ويبيعوا لبن بحيفا. يزرعوا ويفلحوا ويحصدوا.

– كانوا يروحوا لحالهن النساوين على حيفا؟

– اه. بقوا يروحوا، كنا نحمل اللبن وننزل على االشارع تحت. وأنا كنت أروح مع امي. أنا اصغر وحده بخواتي وين ما تروح انا معاها، كان باص من دار العفيفي، هذا من صفورية، أبو اسعد أطلعلهن باص لأهل معلول، ييجي الباص عند الجامع يركب اللي بدها تروح على حيفا ويحملوا اللبن وأغراضهن ويروحوا.

– وكيف شعرت بالتغيير؟ كانت نية لاحتلال البلد؟

– فارس أخوها لام ريمون، بقى مروّح من حيفا، سبّقوا له وقتلوه اليهود، سبّقوا للباص وقتلوه ل فارس، لما وقعت الريفيناري اليهود بدهن ينتقموا من العرب، سبقوا لهم وقتلوه بالباص. انقتل من اليهود اللي كانوا يشتغلوا بحيفا، بعرفش مين اللي قتلهن. وصاروا اليهود يتنقموا من العرب. فارس كان من جيرانا. مرته سليمة بنت الشتيوي، الو بنات وولد.

– احكيلنا كيف تدرّجت الأحداث...

– في ناس اجو من الناحة القبلية، نسوان منعرفهنش مش من البلد، اجو خوفونا. صاروا يحكوا ويقولوا انه بدير ياسين فاتو علينا وقتلونا والمرة فجروها بعطوها بالسكينة وقتلوا ييجي عشرة اتناعشر بيت. خافت الناس. اللي عنده صبايا. ولا احنا لا شفنا طيارة ولا دبابة ولا جندي ولا شفنا حدا. هاي لما تتطلع عالبطوف، قبل ما تصل عرابة، اتطلع عليها بتشوف زي الغنم الناس. الناس كلها هاربة.

يوم صارت المناوشات، اليهود حطوا ناس بالجبل عند تمرات. في واحد جندي حاطط قنابل بزناره قام تزحلق، لما تزحلق وقع واتفجر. قاموا اليهود اللي بالجبل صاروا يقوّصوا. أخوها لنايفة العوض، توفيق العوض، وسليمة سليمان واخرى جنديين رشوهن من الجبل وهن قاعدين بالشارع بالبلد، انقتلوا وماتوا، وحياة عمي سليم عمي اخو ابوي انقتل وظل بالدار. بقى طالع بدّه يطلع من البلد طخوه، رشوهن، حماتي من دار عبد الهادي، انقتلت بمعلول، اجت رصاصة بفخدتها، أجاها نزيف ودفنوها بمعلول بقلب الدار، هي بقت تتمنى لحالها متطلعش من دارها، ظلت بدارها، اسمها شيخه عبد الهادي ام نمر، معندهاش غير صبي واحد. مقدروش يوصلوا التربة من اليهود اللي عند تمرات فدفنوها بالبيت. انقتلو اربع 5 ناسات بدورهن.

– كيف كان التهجير؟ يعني الناس طلعت كلها مع

بعض؟ ع دواب؟
– كانو يلبسوا حبرات وعالمصطبة يلبسوا كنادر، طلعو حافيين. ولا اشي. في ناس أخذت أغراضها، احنا طلعنا وأخذنا كل شي معنا بس في ناس طلعت ولا اشي معها. قالوا لنا اطلعوا اطلعوا في حرب، اطلعو من وجه الحرب بس جمعة. أخذنا اغراضنا، اللي بلزملنا، خزانة امي حلحلوها وسفطوها ودشروا الخشب، الاواعي اخذناهن بس اليهود اجوا هدموا الدور. اليهود لما فاتو عالبلد والبلد ما فيها حدا، فيها كم واحد، لموهن وحطوهن بالكنيسة، بعدين فلتوهن وقالوا لهن روحوا وهدّموا الدور، خلوا الجامع وخلوا الكنايس، البيوت كلها هدموها.
– شو مع المقابر؟
– بعدها محلها، مقبرة المسيحيه مسيجينها في كامب الجيش جُوّة. حاولت ام ادوارد خزنة تروح تزور أبوها، توفى وهيي صغيرة ، ما خلوها، حاولت وقالت بس بدي ازوره وأعرف قبر أبوي وين. ما سمحوا لها. هاي بقو يقولوا لها الفرينة. هاي كل دايرها صبر واليهود حطوا مصنع سلاح، صواريخ هناك، وسيجوها داير لف.
وينتا اول مره رحتو ع معلول من بعد ال 48؟
من جديد، قبل 7–8 سنين صار مسموح، اللي بحب يروح ما حدا يحكي معه. وقبل هيك كنا نروح بعيد الاستقلال [الإسرائيلي].
– ليش بهذا اليوم بالذات يعني؟
– هيك، عملوا تصريح لهذا اليوم وبس. بقت حياة امي وهي طيبة على عيد الاستقلال تروح تزور قبر أخوي، قالت يمّا بعد ما أموت روحوا انتو زوروها. قلنا لها ان شا الله طول ما احنا طيبين راح نروح ونزوره ونقرا له الفاتحة.
– وبعدك بتروحي بتزوريه؟
– اه، أخذتني سندس (بنتها) وجوزها وبناتها، واولادنا بوخذونا وبنروح، رحنا السنة. وصلحوا الكنيسة، كنيسة اللاتين، وعملولها ابواب حديد وزبطوها. قلنا بدنا نصلح الجامع، أهل البلد لمّوا تبرعات عشان يصلحوه وبس اليهود وقفوهن عقب ما بلّشوا يصلحوه. هذا مال وقف ليش بيمنعونا؟ بعد ما زبطوا الكنيسة صارت الناس تعمد اولادها فيها لما يزوروها. انا شفت ام حنا، صبحية بنت أبو كريم، أخوها نادر بدّه يعمد اولاده بكنيسة معلول. واحنا لو فتنا ع الجامع وصلينا شو بصير!؟
يوم عيد استقلال [اسرائيل] فتت كنست الوسخ اللي بالجامع. البقر بيفوت ع الجامع. نظفت وصليت الظهر فيه. شافونا اليهود وقالوا اسّه بهبط عليكم، قلنالهن خليها تهبط علينا احسن، فتنا صلينا وطلعنا.
– نسمع منك نظرتك المستقبلية. شو رايك بالعودة؟ سمعت عن حق العودة؟
– تعوّديني ع معلول؟ ايدي بزنارك! ايدي بزنارك تعوّديني ع معلول.
– عندك اوراق الطابو؟ اوراق من البلد؟
– كلها عند عوض الياس، عند المختار. ليش بيعرفوش انها هاي الأرض مش الهن!؟ اليوم ما هي بور فش فيها حدا. هاي البلطيه؟ حياة ابوه لابو عطا، كان محترص عليها ويزبطها ويزبط الزيتون. روحي شوفيها اليوم. بور. كلها شوك. يرجعوها لاصحابها شو بدهن فيها؟!
– شو بتحبي تقوليلنا؟ احنا الجيل الثالث؟ شباب معلول؟ بتشوفينا راجعين؟
– على الله مش كثيرة، الله كريم. بس وين بدنا نرجع يا ويلي عليها، صحابها ماتوا. ان شا الله ربنا يظهرلنا حقنا، الحق ما بموت ولو بعد حين. احنا بدنا اراضينا، اعطونا اياها، احنا أحرار نشتغل فيها منشتغلش فيها. بعدين احنا مطلعناش من فلسطين أصلاً. احنا باراضينا بعدنا، هيّاها يافة الناصرة، بتروحي مشي ساعة على معلول.

עדות

ג'אד סאבא סאלם (85)

הראיון התקיים בביתו הנוכחי ביאפת אלנאסרה (יפיע)

מראיינים:
נטלי חאיכּ,
רואן בשאראת,
וִסאם עלי אלסאלח.
9.12.2011

אני: נולדתי במעלול ב 1926. בתעודת הזהות שלי רשום 1922. כי רציתי להתקבל לעבודה ברכבת. עברתי את כל המבחנים שהיו באנגלית אבל הודיעו לי שאני צעיר מדי לתפקיד. עשינו טריק ורשמנו שנת לידה 1922 וכך קיבלו אותי לעבודה.

משפחה: היו לי אח אחד גדול ממני בשנתיים, ואחות אחת גדולה ממני בארבע שנים. שניהם נפטרו במעלול. אחותי מתה בעודה ילדה בת 7-8. אבא שלי היה פלאח כמו כולם. מבחינה כלכלית מצבו היה טוב. היו לו בקר וצאן בבית, והיו לו כ- 40 פרות נוספות באחריות רועה שמו יונס, הוא טיפל בהן ובתמורה לקח את החלב, אבל היה מעביר לאבא שלי את העגלים שנולדו.

בית: היה לנו בית עם חצר פנימית. הבית עמד על דונם אדמה. חלק המגורים היה רק שני חדרים, אבל חדרים גדולים, 5 מטר על 5. בהם גרנו אני, אבא ואמא. מול שני החדרים היתה חצר לאורך שני החדרים וברוחב 3 מטר. בקצה הדרומי היו מחסני התבן וחדרי הבקר והתרנגולות. הכל היה מסודר ומתאים לחיי פלאח. לא היה באר מים ליד הבית. אבל היה בור עתיק יבש בתוך אדמה ששימש בעבר לאחסון חיטה.

- ספר לנו על צורת הכפר והשכונות.

- היה בכפר רחוב מרכזי רחב. אוטו יכל לעבור בו, אפילו משאית ואוטובוס. הרחוב מתחיל מלמטה, עולה לכפר, עובר ליד המסגד, מסתובב וחוזר מטה. הוא הגיע עד המעיין והסתובב במקום ששמו זיתן אלואד (זיתי הואדי), שם גר בנו של חסן אלפלאח, מסתובב בתוך האדמה שנמצאת היום בתוך המחנה הצבאי עד לגורן. היה רחוב רחב שהגיע עד לבית המח'תאר. היתה חצר מול המכולת של עודה אלעואד, שם היה מחכה האוטובוס שנכנס לכפר.

אדמות מעלול הגיעה עד תל אלשמאם, זה מעל מסילת הרכבת העוברת ממגידו לביסאן. יעני שדה התעופה שנמצא שם קיים על אדמת מעלול,

זו היתה אדמת מעלול אחר כך היהודים לקחו אותה. אז האדמה שלנו נשארה באזור שבין רמת דוד למעלול. זה העמק.
- ספר לנו על השכונות של מעלול והשמות שלהן.
- אין שמות לשכונות. הכפר לא היה גדול, והיה צפוף. הקבר של עלי היה בתחילת הכפר מצד מערב, ושתי הכנסיות היו בקצה הכפר מצד מזרח. רק הבית של אבו יונס היה מעבר לכנסיות. אבל היו שמות לאדמות: הר אלנקארה, כרם אלקט שהיה כרם זיתים למשפחת אלקטאט, אם אלפקֻע, אלסריסה ועוד.
משפחות: אלסראחנה, עלי אלסאלח, ועוד משפחות מסלמיות שאני לא יודע למי הן שייכות. אנחנו הנוצרים היינו ממשפחות בשאראת וסאלם. בשארה וסאלם היו בעצם שני אחים. עם הזמן הפכו לשתי משפחות נפרדות. ויש משפחות אלקטאט ואלעואד.
- אתה ואשתך זוג מלפני הנכבה, התחתנתם במעלול. איך היו החתונות אז?
- החתונה במעלול היתה בשביל כל הכפר. לא רק למשפחה. הכפר היה קטן וכולם השתתפו בשמחות של כולם. ילדים ומבוגרים, בנים ובנות. משפחת החתן הכינה חתונה לכל הכפר ולמוזמנים מחוץ לכפר. למוזמנים מחוץ לכפר שלחו כרטיסי הזמנה דרך המח׳תאר של הכפר המוזמן. בעצם המח׳תאר שלהם החליט את מי להביא אתו לחתונה. אז היו שולחים לדוגמה הזמנה למח׳תאר של עילוט ולמח׳תאר של יפיע והם הזמינו את האחרים.
קבוצת נערות ממשפחת החתן עברו בכל בתי הכפר, בית בית, עם מגש חִנָּה וספל. ונתנו לכל בית ספל חנה. תושבי הכפר היו נותנים לבעלי החתונה עצים להדליק מדורה בלילה שתעשה אור. לא היה חשמל. היו מדליקים אש ועושים מסיבה לידה. לכל חתן היו שני שושבינים, אחד נוצרי ואחד מסלם. החתן היה עובר בכל בתי הכפר עם השושבין שלו ומזמין כולם לחתונה. אנשי הכפר היו שולחים לחתונה לבן כדי לעזור בהכנת האוכל למוזמנים. זו היתה ארוחת צהריים. בהתחלה הזמינו את המבוגרים לאכול, אחר כן הצעירים, אחריהם הנשים ולבסוף הילדים. אחרי שהצעירים היו מסיימים לאכול היו לוקחים את החתן ל״מקלחית״ אצל השושבין מהדת השניה. הנשים, אחר כך, היו באות לשם, תוך כדי שירה, עם מגש מקושט ובו החליפה החדשה של החתן. ליד הבית של השושבין שרים ורוקדים, עד שהחתן מסיים את המקלחת, נותנים לו את החליפה ומכינים אותו למסיבה המרכזית. בין עצי הזית של החתנים, זה שם מקום בכפר, החתן וחבריו יושבים על מזרנים מתחת לעצים עד שמגיע זמן הטקס בכנסיה.
- מה היו האתרים החשובים בכפר?
- כמובן הכנסיות, העתיקה היא הכנסייה האורטודוקסית. הכנסיה הקתולית והמסגד נבנו אחרי שאני נולדתי, הם חדשים. היתה בכפר אבן רחיים לסחיטת זיתים, בית בד ידני, אבן עגולה בצורת גלגל עם חור במרכזה, היתה נקשרת ממרכזה בסוס בעזרת ברזל, הסוס היה מסתובב ומועך את הזיתים ומוציא מהם שמן. היה בית ספר יסודי עד כתה ה׳. בשכבה היו 2-4 ילדים, כולם למדו בכתה אחת עם מורה אחד, הקטנים ישבו קדימה והגדולים ישבו מאחורה. בית הספר היה בחדר הכומר ליד הכנסיה. אחרי כתה ה׳ אפשר היה להמשיך באלמג׳ידל עד כתה ז׳. מי שרצה ללמוד בתיכון היה הולך לנצרת. היו אנשים ממעלול מבוגרים ממני שסיימו תיכון, כמו עואד אליאס שהיה המצטיין של בית הספר בנצרת.

מורים: היה מורה מפורסם שמו ח׳לף שאני לא הכרתי אותו. הוא לימד את הגדולים ממני בבית הספר שהיה ליד הכנסיה האורטודוקסית. אני הכרתי מורה בשם וסאם אלסאלח מיפיע. אחריו היה המורה ח׳ליל ע׳ריבּ, ערסאן ג׳ריס ועוד אחד ממשפחת אלמכּעבל.

- האם היה דיואן בכפר או בתי הארחה?

- היו בכפר כמה דיואנים. כל שיח׳ או מנהיג משפחה היה פותח דיואן ומארח בו אנשים. היה דיואן למח׳תאר המסלמים יוסף מחמד, אחד לג׳בר אלמעבוכּ, אחד לנאיף אלסראחנה, אחד לדוד שלי סלים יעקובּ, אחד לדוד שלי סלאמה, אחד לדוד שלי סאלח ואחד לעווד אליאס. אלה היו בתים פתוחים. בלילה אנשים הלכו לדיואן לשתות קפה, להעביר את הזמן ולשחק משחקים.

- איך היו היחסים בינכם לבן היהודים לפני הנכבה?

- הם לא הזיקו לנו ואנחנו לא הזקנו להם. אבל לא הכמנו בעניין האדמות. פעם הם העבירו גדר ממעיין אלבַּס לתוך אדמה שיש בינינו סכסוך עליה. הלכנו והרסנו את הגדר ועקרנו את שתילי עצי האורן ששתלו שם. כשהתחילו העימותים, הם השתלטו על ההר וחנקו אותנו, ולא נשאר לנו שטח מרעה, ואנחנו כפר שהסתמך על הבקר והצאן והחקלאות. לפני כן, לאורך שנים היו בינינו תביעות הדדיות על האדמות.

ועד הכפר: היה בכפר ועד דומה למועצה המקומית היום. הוא טיפל בעניינים של הכפר ובסכסוכים בין האנשים. אם פרה של מישהו היתה נכנסת לרכוש של מישהו אחר ועושה נזק, הועד היה שולח שמאי שיעריך את הנזק ובעל הפרה היה משלם כמו שהשמאי קבע. הועד היה גם לכפר מתי ואיפה מוסקים זיתים בכל יום או איפה קוצרים חיטה. היה לועד איש קשר עם הכפר שהיה גם שומר, דרכו הועד העביר הודעות על ההחלטות שלו.

חקלאות: זרענו חיטה, שעורה ותירס. היו שזרעו אבטיח. האדמה היתה מחולקת לשניים, אחד לגידולי חורף כמו חיטה ושעורה ואחד לגידולי קיץ כמו אבטיח וסמסם. היו עצי פרי רבים בכפר. תאנים, ענבים, שקדים, משמש ושזיף. אחרי שהיהודים השתלטו על אדמות הכפר שטח האדמה שלנו הפך לקטן. הגיע עד לרמת דוד. היה מאבק משפטי על האדמה. ועד הכפר ביקש מעורך דין לייצג אותו בסוגיית האדמות. אנחנו בעצם דרשנו רק זכות לחכור את האדמות בעמק ולעבד אותן, כי לא הייתה לנו בעלות עליהן.

אדמות: עוה״ד הציע לתבוע זכות לרכוש את האדמות שעיבדנו במשך שנים. בבית המשפט הפסדנו. אז היהודים תבעו לקחת את האדמה עד כביש נצרת חיפה. כי לאדמות שמעל לכביש יש לנו טאבו. כל זה שאני מספר היה לפני העימותים ולפני הקמת ישראל. הנציב העליון הבריטי לא קיבל את המצב ואמר לקק״ל שמעלול הוא כפר חקלאי ולא יוכל להתקיים ללא אדמות. לכן הוא רכש 3000 דונם מהקק״ל והחכיר אותם לאנשי מעלול ל 99 שנים. ונתן ליהודים אדמה ליד ביסאן.

- מה אתה זוכר מהימים האחרונים בכפר? איך נכבש הכפר?

- כשהיהודים השתלטו על ההר, שלחו לנו כמה חיילים מצבא ההצלה הערבי. פעם ירו היהודים על הכפר מלמעלה והרגו את אשתו של עבאס אלעלי כשעמדה בכניסת הבית שלה. זה לא רחוק, אולי 500 מטר באויר. אז עכשיו גם פחדנו מהיריות ולא יצאנו לאדמות וגם אין לנו מרעה לעדרים. אפילו למעיין היה מסוכן ללכת. אלה היו הסיבות שאנשים

הוציאו מהכפר את הילדים והנשים. אנשי צבא ההצלה לא היו בכפר יותר מחודשיים. כשהגיעו לכפר המצב רק החמיר. ההתקפה על הכפר היתה רק יום אחד. לפני כן ההורים שלי אמרו לי לעזוב ללבנון עם אשתי ובתי. ארזתי דברים ונסעתי לנצרת. שם הייתי אמור לשכור גמל ללבנון. ברגע האחרון שיניתי את דעתי וחזרתי לכפר. אמרתי להורים או שנחיה יחד או שנמות יחד. אני לא משאיר אתכם לבד.
כאשר התחילו הבעיות ממש, בן דוד שלי, שהיה נהג האוטובוס שנסע ממעלול לנצרת, העמיס באוטובוס את כל הדברים מהבית שלנו והעביר אותם לנצרת. גם קצת חיטה שהספקנו לדוש בגורן לפני כן.
אני הייתי נשוי רק שנה. התחתנתי בחודש יוני 1947 ובחודש יולי 1948 העברנו את תחולת הבית לנצרת. למרות שלא הסכמתי לכך.
- איזה הוראות קיבלתם כדי לצאת?
- אף אחד לא אמר לנו לצאת. גם חיילי צבא ההצלה נורו על ידי היהודים שירו מההר. הם לא היו רבים אולי 10-20 חייל. ובמעלול לא היה נשק. אולי רובה ציד. אני בעצמי עשיתי שמירה עם מקל. היינו קבוצת צעירים, ישבנו ליד המסגד כדי לשמור על הכפר, ולא ידענו להשתמש בנשק. אחרי שהאשה הזאת נהרגה ואחרי שחיילי צבא ההצלה נפגעו, אנשים התחילו להבריח את הילדים והנשים. חלק מהאנשים הוציאו מהכפר את הפרות והצאן. חלק הלכו לכפר אלרינה וחלק לכפר כנא. בני סעיד אלורדה הגיעו עד לבנון וחזרו. אני יצאתי באותו יום שהעברנו את החיטה הדברים באוטובוס. יום אחד הם תקפו את הכפר. רק עשר דקות. לא היו כמעט אנשים שם. עד אותו יום נהרגו ארבעה אנשים מהכפר. שני אנשים, סלים סלימאן ותופיק עווד נהגרו בתוך הבית מפגז שירו היהודים לכיוון הכפר ונפל לידם. אחר כך נהרגה האשה ההיא בכניסת ביתה וסלים מחמד שנהרג בתוך הבית שלו. לגבי חיילי צבא ההצלה, מי שברח ברח ומי שלא ברח הרגו אותו.
- לאן אתם הלכתם?
- הלכתי לנצרת. גרתי שם 11 שנה. בהתחלה גרתי עם בן דודי אצל אסעד דאוד, ליד אלמסקוביה בנצרת. שכרנו חדר אחד, שמנו את החיטה באמצח החדר, אני ישנתי מהצד הזה והוא מהצד השני. חשבנו שנישאר שבוע ונחזור למעלול. אבל כששמענו שהרסו את הכפר הבנו שאין חזרה. אחרי כחודשיים שכרתי חדר אצל מסטפא עטיה, וגרתי אצלו 11 שנה.
- חשוב לנו, אנחנו בני הדור השלישי אחרי הנכבה, לשמוע מה חושב על העתיד. מה את חושב על זכות השיבה והשיבה?
- אני איש מבוגר ועברתי הרבה בחיים. שמעתי על מלחמות רבות בעולם. אבל לא שמעתי על מקרה דומה למה שקרה לנו הפלסטינים. הנה רוסיה והאמריקאים לדוגמה, כבשו את גרמניה והשתלטו עליה אבל אחר כך עזבו אותה. פה כל החוקים משתנים. זה לא מסתדר עם אף עקרון או דת. הם הפכו את האסור למותר ואת המותר לאסור. ומה שעולה על רוחם עושים.
- האם נשוב מתישהו למעלול? מה היית מייעץ לנו?
- לדעתי, כל עוד יש אנשים שממשיכים לדרוש את זכותם, אז אין ספק שיום אחד יגיעו למטרה. אל תפקירו את העניין. יותר מזה אני לא יכול להוסיף.

شهادة

جاد سابا سالم (85)

أجرى المقابلة:
نتالي حايك،
روان بشارات،
وسام علي الصالح

في منزله الحالي
في يافة الناصرة
الجمعة – 9.12.2011

– أنا انولدت في معلول سنة 1926 أما التاريخ تحديداً ما بذكر. أنا مسجل بالهوية اني ولدت 1922. أنا كنت بدي أتوظف بسكة الحديد وعملت الامتحان ، كان الامتحان باللغة الانجليزية لأنه كل المعاملات كانت بالانجليزي ونجحت بالامتحان بس حكوا لي إني صغير ولذلك دبّرت إنه يسجلوا سنة ميلادي 1922 وهيك اشتغلت وزبطت.

– كان لي أخ وكان لي أخت وماتوا. أختي ماتت لما كان عمري 3–4 سنين. أخوي مات في معلول كمان، أكبر مني بسنتين واختي كانت أكبر مني بأربع سنين. أبوي كان مثله مثل الفلاحين، كان من ناحية معيشية ومادية وضعه منيح كثير، وعنده بقر وغنم في البيت، كان عنده بقر ملكه الخاص عند واحد بدوي من عرب المزاريب اسمه يونس، كانوا يقولوا انه ملقبينه يونس السابا على اسم أبوي، وكان عنده حوالي أربعين بقرة لأبوِي، بس هو يرعى فيهن ويحلبهن ويبيع حليبهن وياخذه إلُه، أما العجول يعطيهن لأبوي.

– كان في عندنا دار وفيها حوش، دار مساحتها بالقليل بتيجي دونم. القسم اللي كنا ساكنين فيه كان غرفتين مناح، يعني تقريبا خمسة بخمسة. هذول كنا ساكنين فيهن أنا وأبوي وامي. وكان بالبيت محل للبقر ومحل للجاج ومحلات مخازن تبن بالحوش. كانت الاوضتين بالشرق وقدامهن ساحة محوطة على طول الاوضتين في العرض حوالي 3 امتار على 3 امتار، أما من ناحية القِبل فكانت موجودة كل المخازن فيها التبن والجاج والبقر، وكل إِشي مرتب، هون الجاجات بناموا هون الجاجات ببيضوا، يعني بيت مرتب كبيت فلاحين. ما كانش ببيتنا بير ميّ. بس تحت الدار كان في مطمورة. كانوا زمان يخزنوا فيها القمح.

– احكي لنا عن البلد وشكلها وحاراتها.

– كان في شارع منيح بالبلد، يعني أيّ سيارة ممكن تمرق أو تراكّ أو باص، هذا الشارع كان بيجي من عند الجامع بالبداية من تحت، يطلع على البلد، وكان يدور وينزل. كان الشارع هذا يمرّ على العين ويدور على محل اسمه زيتون الواد، هناك ساكن ابن حسن الفلاح، ويدور ويفوت من قلب كامب الجيش الموجود حالياً ومن هناك كان يصل لعند البيادر. كان في شارع يمشي طوّالي يفوت لدار المختار، يعني توصله السيارة، وشارع كان من عند الجامع يطلع من ورا الحاصل ويدور في شارع يطلع للشرق وبعدين

جاد سابا سالم وزوجه مسعدة سالم، 2011
ג׳אד סאבא סאלם ואשתו מסעדה סאלם,
יפיע 2011

يدور للجنوب وبعدين ينزل يوقف ورا دارنا، قبال دكانة عودة العواد، وهناك كان بيت لعودة العواد وحياة عمي جبر البشارة وأبو السليم الجبر. هناك كان في ساحة يوقف فيها الباص اللي بيجي على البلد. كانت أراضي معلول تصل أرض تل الشمام، تل الشمام هاي فوق سكة الحديد الي بتمرق من مجيدو وبتظل رايحة على بيسان، بتصل الاراضي لهناك. يعني بما معناه أراضي المطار اللي موجود حالياً هي كانت لأهل معلول بس بعدين أجوا اليهود وأخدوا قسم من الأراضي وعملوا المطار فيه. قبل ما يكون هذا، كانت الأرض تاعتنا من عند رمات دافيد لمعلول، هاي الأراضي المرجية.

– احكي لنا عن حارات معلول وأسمائها.

– فش اسماء حارات. لأنه عندنا البلد مش كبيرة كثير، كانت بلد ململة صغيرة، اذا بتطلعوا من عند قبر علي، هناك كان آخر البلد من الناحة الغربية، أما من الناحة الشرقية كان آخر إشي الكنايس الثنتين، ما عدا دار أبو يونس لأنهن كانوا من الكنايس ولفوق للشرق والقِبلة.

كان بمعلول عيلة سراحنة، دار علي الصالح، وكمان كان في عائلات أنا بعرفش إذا بينتموا للسراحنة أو لدار علي الصالح. أما احنا عنا المسيحية فكان بشارات ودار سالم، بشارة وسالم كانوا اخوة، ومع الوقت صاروا يقولوا عنا احنا سالم وهدلاك البشارات، أنا اسمي جاد وأبوي سابا وسيدي يوسف وابو سيدي سالم، يعني أبو سيدي هو أخو بشارة. كنا عيلة واحدة. وكان في قطاط وعوّاد. هدول اللي موجودين في البلد. في كم بيت بالبلد مسيحية اللي بينتموا لدار عواد بس هنّ مش من دار عواد بالمرة مثل دار بشارة اليوسف وسليم البشارة ونصرات ونصري، هدول دار منصور بس ارتدوا لدار عواد وصاروا يقولوا عنهن دار عواد. وكان في بيت بيتين غرب.

كان أسماء للحواكير. النقارة هاي طريق الباص لأن الجبل كان اسمه النقارة، كرم القط كان كرم زيتون للقطاط، كان زيتون العين في كرم القط، أم الفقع، السريسة وكان كثير أسماء.

– شو كانت المعالم الأساسية في معلول؟

– الكنايس طبعاً، أقدم إشي كانت كنيسة الروم، الكنيسة الثانية اللي جنبها والجامع انبنوا وأنا كنت موجود، يعني انبنوا جديد. كان في عندنا بند لدرس الزيتون، كانت مدرسة ابتدائية للصف الخامس، كل صف كان فيه اثنين أو ثلاثة أو أربعة، يعني معلم واحد كان يعلم كل المدرسة، كان أكبر صف يقعد ورا والصغار قدامه، كانوا كلهن باوضة واحدة، المدرسة كانت بالأنطش اللي جنب الكنيسة، بس يخلصوا في البلد الصف الخامس قسم كان يروحوا على المجيدل ويوصّل السابع، وإذا بدُّه يتعلم ثانوية كانوا من المجيدل ومعلول يروحوا على ثانوية الناصرة. في ناس أكبر مني مثل عواد إلياس خلّص ثانوية بامتياز، أخذ الأول في الناصرة، أنا متذكرُه.

– مين كان أستاذ في المدرسة؟

– كان أستاذ معروف اسمه خلف، أنا ما بعرفه، كان يعلّم الجيل اللي أكبر مني في المدرسة اللي كانت حدّ كنيسة الروم. على زماني أنا، أجى معلم اسمه وسام الصالح، وهو من يافة الناصرة، وبعدين أجى وراه معلم اسمه خليل غريب وأجى عرسان الجريس، وواحد من دار المكعبل علّم سنة.

– هل كان بالبلد ديوان أو مضافة؟

– كان عدة دواوين في البلد، يعني بما معناه كل شيخ أو عيلة أو الكبير بتلاقي عنده ديوان، اللي بيجي على البلد بدُّه ياكل، كان أربع خمس دواوين، واحد عند مختار الإسلام يوسف المحمد، واحد عند جبر المعبوك، وكمان كان عند أبو السليم النايف السراحنة، وكان واحد عند عمي سليم اليعقوب، عمي سلامة، كان عند عمي صالح وعوض الياس دواوين دايماً مفتوحة، وبالليل اللي بده يسهر ويشرب فنجان قهوة

يروح لهناك ويشرب قهوة، مين ما أجى يعملوا قهوة. في ناس ما كانوا يعملوا قهوة ببيتهم بالمرة وكانوا يروحوا على الديوان يشربوا قهوة ويسهروا ويتعللوا، يتعللوا يعني يكملوا سهرتهن، يقعدوا في الديوان ويعملوا لعبة الصينية، يجيبوا فناجين القهوة ويلعبوا فيها الصينية، يجيبوا تسع فناجين ويجيبوا خاتم يخبّوه تحت فنجان وبدك تعرف أي فنجان تحته الخاتم، لما يقعدوا يلعبوا يقولوا بوش ووسن، لما وسن يعني الخاتم تحت الفنجان اللي بقولوا عنه، واذا قال وسن ومطلعش بيخسر نقاط على عدد الفناجين، واذا طلع صح يربح عدد النقاط على عدد الفناجين الي ظلوا ويتسجلوا. وكانوا يلعبوا عن قطّين، عجوة، فستق حلبي، وكانوا يضحكوا ويكيّفوا، كانوا يلعبوها للخمسين، خمسين خسارة وخمسين عزارة، الخسارة انه يشتروا المسائل الي بدهن يوكلوها مثل الفستق والعجوة، والعزارة كان الرابح حر يعمل بالخسران شو بدّه. يعني فريق ضد فريق.

– أي ألعاب أخرى لعبتوها وانتو صغار؟

– أكثر إشي كانوا يلعبوا الطابة بس كانت طابة من شرايط. وكانت لعبة الكورة، تنكة يطبقوها، ويبحشوا جُوَر، وكل واحد معاه عصاي، كان عدد الجور أقل بواحد من عدد اللي بيلعبوا، المفروض كل واحد يحط العصاة بجورة، اللي بيسبق بيحط بالجورة ودايماً هناك واحد بيخسر لأنه ما لحق يحط العصاة بالجورة. كنا نلعبها على البيادر.

– شو كانت وظيفة المختار؟

– المختار كان يسجل الولد اللي يخلق جديد. وكان يستقبل دوريات الحكومة والبوليس، اذا البوليس معاه تبليغ أو أي شغلة كان ينزل عند المختار ويبلغ الإشي. إذا كان في موضوع عام للبلد كلياتها، كان المختار يبعث الناطور يدور وينادي بالبلد في كذا كذا، مثلا إذا بدُّه يجي واحد مهم على البلد كان يطلع الناطور وينادي كنسوا الحارات يا نسوان، كل واحدة تكنس دارها وعلى سوا دارها، تيجي تلاقي البلد نظيفة. كان في عندنا ناطور لأي شغلة، يعني اذا ضاعت شغلة في البلد، كان ينادي يا جماعة مين أجى عليه بقرة غريبة عنزة غريبة. حياة أبو المصطفى أبو غانم كان ناطور البلد، كان يقول " يا سامعين الصوت صلّوا على النبي، يا مين شاف يا مين ارى كذا كذا".

– انتو أول زوج منصادفه تزوج بمعلول. احكوا لنا عن العرس.

– العرس في معلول كان لأهل البلد كلها، مش لعيلة معينة، لأنه البلد كانت صغيرة وكان الكل يشترك في العرس، من الولد والبنت والزلمة والصبية، أهل العرس كانوا يحضروا لعرس للبلد كلها غير المعازيم الي من برّة، للمعازيم بقوا يبعتوا مكاتيب، مثلاً لعيلوط يبعثوا لمختار عيلوط والمختار حر من بدُّه يجيب معه. وليافة نفس الشي، وللمجيدل نفس الشي. وهاي هي العادة بالنسبة للناس الغريبين. أما بالنسبة للمحلي، كانت العيلة تجتمع عشان يفتلوا الشعيرية، وكانت سهرات ودبكات زي التعاليل على فتل الشعيرية.

العروس كان مفروض تكون معزومة عند أخوالها، لما يكون يوم العرس يعزموها أخوالها ويغدّوها ويعشّوها وينيموها عندهن، وثاني يوم تطلع من عندهن.

كان خمس ست بنات وصبايا، من أهل العرس، مثل أخت العريس، يجمعوا بعض ويدوروا على البلد حاملين صينية حنة ومعهن فنجان، يفوتوا على بيوت البلد كلها، من أولها لآخرها، بيت بيت، فنجان حنة ويطلعوا. البيت اللي يفوتوه يعطيهن حطب، عشان بكرة بعد بكرة السحجة، وما فش كهربا زي اليوم، أغلب الناس كانت تجوّز على البدر، كانوا يولعوا حطب ويعملوا حولّيمه. كل عريس كان له شبينين، إذا مسلم أو مسيحي إلُه شبين مسلم وشبين مسيحي. كان العريس يدور مع شبينه على كل البلد ويعزموا بيت بيت. العرس بحاجة للبن وحليب، فش واحد بمعلول عنده بقر أو غنم ما يبعتش دست لبن

للعرس، اللي عنده حلال يبعث كل اللبن اللي عنده. الكل، مسلم مسيحي يبعث. بالأول بقوا يغدّوا الختيارية وبعدين الزلام وبعدين النسوان وبعدين الاولاد، بس يتغدوا الشباب ياخذوا العريس للحمّام عند شبينه، إذا مسيحي يتحمم عند شبينه المسلم، وبالعكس، ومن عنده يطلع على المزف، وهو بالحمام يكونوا النسوان أجوا حاملين بدلة العريس على طبق وملانة تشكيل، ويرقصوا ويغنوا فيها، ويوقفوا باب المحل على بين ما يطلع العريس ويلبسوه. وبعدين ياخذوا العريس على المزف. وكان في البلد محل يقولوا له زيتونات العرسان. شجر زيتون قريبة على البلد يسموها زيتونات العرسان، بكل الأعراس ياخذوا فراش ويقعدوا، يقعد العريس هناك حتى يصير وقت الإكليل.

– ماذا عن موقع البلد جغرافياً؟

– البلد جاي على ظهر جبل وقباله كمان جبل، وفي حدودنا من ناحية الجنوب المجيدل ومن ناحية الشمال عيلوط، ومن ناحية الشرق كانت كفار هحورش والناصرة ومن الغرب حيفا.

– كفار هحورش كانت موجودة من زمان؟

– نعم، ما بوعى وهي كفار هحورش موجودة. سكانها يهود، كيبوتس، كانوا يمرقوا من عندنا على عين البلد ويظلوا طالعين على عربنات وخيل، كانوا يسقوا خيلهن عندنا من العين، يعني ييجوا من نهلال ورمات دافيد بدهن يوصلوا لكفار هحورش كانوا يمرقوا من عندنا، وبالرجعة يرجعوا نفس الطريق. لما صارت الأحداث فتحوا شارع بالجبل فوق.

– بس كيف كانت علاقتكم معهم قبل ما تصير الاحداث؟

– كانوا ما يأذوناش واحنا ما نؤذيهن، بس كان في خلاف معانا في الأراضي. يعني في مرّة أجوا حطوا شريط من عين البص وظلّه مارق في أرض مختلف عليها، احنا نقول هاي إلنا وهم يقولوا هاي النا، قلعنا الشريط والشجر اللي زرعوه، الصنوبر، ورجّعناها زي ما كانت.

فتحوا الطريق على راس الجبل، لأنه لما صارت الحوادث احتلوا الجبل، ضيّقوا علينا وبطل عنا مرعى للبقر ولا للغنم، وبلدنا بالاساس كانت تعتمد على البقر والغنم والزراعة. كان في دعاوى بيننا وبينهن على الأراضي، وكانت لجنة بالبلد بتهتم، يعني زي ما تقولي المجلس المحلي، أي شغلة تصير بالبلد، أي واحد كانت تصير عنده مشكلة كان يروح عند اللجنة، اللجنة كان منها اشتيوي المحمود وكمان خمسة أشخاص. إذا فلتت بقرة على ملك شخص ثاني، كانوا هنّ يطلّعوا مخمن يخمّن شو خرّبت، وكانوا يحاكموا صاحبها ويقرروا شو لازم يدفع. أو مثلاً بدهن ينزلوا على الزيتون كان لازم يستنوا الناطور اللي في البلد، كان الناطور ينادي في البلد بكرة النزلة على الزيتون في الكرم الفلاني،بتنزل مع الناس، وين بقرروا في البلد بتروح تحصد، كل إشي مرتب.

– شو كنتوا تزرعوا؟

– على زماني كانوا يزرعوا القمح والشعير والذرة من الحبوب، وفي ناس تزرع بطيخ، الزراعة كانت مقسمة في البلد صيفي وشتوي، كانوا يقسموا الأرض قسمين، قسم لزراعة الصيفي يعني هاي معروفة للسمسم والبطيخ والشتوي كان للقمح والشعير.

– أيّ فواكه كانت بالبلد؟

– بلدنا كانت غنية. كان في تين وعنب ورمان ولوز ومشمش، كل إشي كان موجود فيها، برومية، أرضنا كانت قليلة بعد ما اليهود أخذوها، كانت تصل لتل الشمام وبعدين صغرت وصارت تصل لعند رمات دافيد، كان في خلاف على الأرض مع اليهود، وكانت هاي اللجنة موكلة محامي يدافع عن الأرض، كنا نطالب حقوق مزارعة مش ملكية لأنه المرج احنا ما إلنا ملكية عليه.

لما أجى هذا المحامي وقال شو رأيكم أنا بعمل دعوى وبالدعوى بطالب بحقوق ملكية، قالوا له بتقدر؟ قال نعم. راح قدم دعوى للملكية. وخسر الدعوى بالمحكمة لأنه ما عندهن طابوا بالارض، عندها أجوا اليهود بدهن ياخذوا الأرض لحد شارع حيفا الناصرة.

اللي فوق أرض مطوّبة ومعنا طابو. هاي قبل الأحداث وقبل ما تقوم إسرائيل. المندوب السامي الانجليزي اللي كان في البلاد، انتقد الموضوع وقال للكيرن كييمت إنه بلد زراعية مش معقول تكون بدون أرض، لازم يكون عندها أرض عشان تعيش فيها ، فقام المندوب السامي أعطى 3000 دونم من أراضي المرج لأهل معلول أجار واستئجار لـ 99 سنة ، ممنوع ينباع، بتقدر تعمّر فيها أو تشجّر او تسكن، بس ممنوع البيع أو التأجير. وهذا العقد بيتجدد كل ما بيخلص، وفي أوراق موجودة. وأعطوا لليهود بدالهن أراضي عند بيسان.

– أي مدن وقرى كانت حول معلول؟

– انا أول ما كبرت اتوظفت بسكة الحديد، ويالله من الشغل للبيت. كنت موظف، كاتب بمكتب. كنت من اللي يحضروا برنامج القطارات، أي عربات يجمع ووين كل عربية لازم توصل. وكان شخص يعمل القطار من العربيات اللي سجلناها ويركب بالقطار ويوصل كل عربية لعنوانها، مثل نتانيا وطولكرم واللد وغيرها. اشتغلت بمحطة حيفا الشرقية وآخر سنة قبل الـ 48 كنت بمحطة اللد. نقلوا من حيفا 22 موظف. قسم راح على اللد وقسم على يافا تل ابيب وقسم وصل غزة، ما هي كانت كلها بلاد واحدة.

– كيف كانت العلاقة مع اليهود؟

– معانا ما حسينا في أي إشي غير عادي حتى احتلوا الجبل، لما احتلوا الجبل بعتولنا جيش الانقاذ على البلد. مرّة اليهود من الجبل من فوق، قتلوا مرة عباس العلي، ست محمد النمر، قتلوها وهي واقفة عند الباب من على الجبل. ما هي قديش مسافة بالهوا؟ بتيجيش 500 متر، قتلوها على باب الدار وهاذ طبعاً قبل ما نطلع من البلد. ولما بطّل عنا مرعى وصنعة، بطّل حدا يسترجي ينزل، خصوصاً لما أجوا هدول بطل الواحد يغدر ينزل على العين، بس بالليل كانت الناس تسخى تروح تجيب أغراضها بالسرقة. وهذا هو السبب اللي خلّى الناس تطلع الاولاد والنسوان.

وكمان بالـ 47 أو48 ، كان في باص نازل من الناصرة على حيفا، سبّقوا له اليهود في كريات عمال وهو نازل النزلة، وقتلوا اثنين فيه، واحد منهن ابن عمي فارس، أبوها لسلوى انقتل، هو وكمان واحد.

– احكي لنا على أحداث الـ 48 . كيف صارت؟

– احنا، أنا بقول لك، علاقاتنا مع اليهود كانت منيحة بس لما أجى الجيش خرب العلاقة. الجيش ما قعدش شهرين زمان. لما صارت الحوادث هو يوم واحد. أبوي وامي قالوا لي اطلع على لبنان انت ومرتك، وكان عندي بنت، اطلع على لبنان، ما هي جمعة زمان. وحضّرنا الشنطة وحطّوا لي إياها في الناصرة عند واحد من دار اللولو، فيها فراش وطناجر ونحاس على أساس أستأجر جمل وأطلع على لبنان، انا وابن عمي، ثاني يوم قلت أنا بطّلت أطلع. قلت لأبوي وامي وأهلي يا بتطلعوا معي يا بطلعش لحالي. يا منموت كلنا يا منعيش كلنا. لما صارت الحوادث كان في الي ابن عم يشتغل على باص البلد، أبو ادوارد، ساكن بالبلد فوق بحد المختار بحد أبو عزمي، كان شوفير الباص وكان ييجي على البلد وينام بالبلد، المهم، قال لي يا جاد كل الناس نقلت أواعيها. البيدر صرنا دارسين منه شوي ومطلعين قمح. ابن عمي، وأنا ما لي أخ، حملهن كلياتهن في الباص وفكّ الخزانة تبعتي، كنت متزوج سنة، بشهر 6 الـ 47 تزوجت وبشهر 7 الـ 48، وطلّع الأغراض على الناصرة. وانا ما كنتش موافق.

– كيف قالوا لكم انه لازم تطلعوا؟

– ما حدا قال لنا. احنا طلعنا بحالنا. حتى جنود جيش الإنقاذ كانوا كل يوم بينطخوا من يهود الجبل. ما كانوش كثار. 10 – 20 واحد. ومعلول ما كان فيها سلاح. بقى جفت، يعني هذا منتصيد فيه عصافير، أنا كنت أطلع حراسة بعصا، بقينا نقعد دورية جنب الجامع، بقيت أطلع مع حياة أبوه لأبو عافية، بس ما كنّاش نعرف نمسك السلاح. طلعنا لما هاي المرة انقتلت، ولما تصاوبوا جيش الانقاذ، طلّعوا بالاول كل الاولاد

والنسوان. في ناس بقى معها بقر وغنم، إشي راح ع الرينة وإشي على كفركنا. دار أولاد سعيد الوردة وصلوا حدود لبنان ورجعوا.

– انت وين رحت؟

– بالليلة اللي طلعت فيها من البيت ووَدّينا القمحات والأغراض، وفي كتار ما طلّعوا إشي من بيتهن. في يوم هجموا فجأة على البلد. عشر دقايق، قتلوا اللي قتلوه. من البلد انقتل قبل هيك بس أربعة، هدول كانوا قاعدين بالأوضة ورا الحيط، اليهود ضربوا قذيفة عن ظهر الجبل من فوق سقطت قدامهن انقتلوا اثنين، سليم السليمان وتوفيق العوض، وبعدين المرة اللي لقيوها عند الباب، وحياة سليم المحمد، فاتوا على البلد ولاقوه مقتول، أما من هدلاك تبعيين جيش الانقاذ أغلبهن أكلتهن الوحوش وضلوا مرميين، إذا كان حدا انهزم منهن انهزم، أما ان كان ما انهزم قتلوه.

– متى كانت أول مرة رجعت فيها للبلد بعد الـ 48 وهدم البلد؟

– احنا بعد ما طلعنا من البلد عشنا فترة حكم عسكري، الحكم العسكري استمر حتى الـ 67، تصريح ما كانوش يعطونا، فما كنا نقدر نزور البلد، ما عدا بيوم الاستقلال [الإسرائيلي]، كنا نستغل يوم الاستقلال، كانوا يسمحولنا، كنا نروح ولا حدا يسألنا، نروح ونقعد تحت الشجرات وكل واحد اله أرضه يقعد فيها، يقعد النهار وبعدين يروح. بيوت البلد هدموها بعد ما طلعنا من ثاني يوم، هدموها كلياتها الا الكنايس والجامع. كان كثير أشياء تركناها، كانت امي تروح بالليل مع ناس ثانيين ويطولوا من تحت الردم أغراض مثل طناجر. وفي كثير ناس طلّعوا شوالات قمح.

– وين رحتوا أول إشي؟

– أنا سكنت في الناصرة 11 سنة. سكنّا بالبداية أنا وابن عمي في دار أسعد الداوود جنب المسكوبية. استأجرنا منه عقد واحد وحطينا القمحات في النص، وكنت أنام أنا من هون وهو من هون، على أساس قلنا جمعة زمان وبدنا نرجع. لما هدّوا البلد قلنا مبين فش فيها رجعة، وبعدين سكنت عند واحدة بقولوا لها أمينة المسمار في الكراج، عند خان الباشا، سكنت عندهن شهر شهرين وبعدين سكنت عند مصطفى عطية في الناصرة 11 سنة.

– بهمنا نسمع منك احنا الجيل الثالث بعد النكبة، شو نظرتك المستقبلية للأمور؟ وشو رأيك بحق العودة والعودة؟

– الواحد منا عاش أشياء بتدخلش العقل. أنا عشت كثير وسمعت عن حروبات كثير، بس الإشي اللي صار بالنسبة النا احنا الفلسطينية ما صارش ولا بمحل، يعني هاي روسيا احتلت ألمانيا هي وأمريكا وأخدوا ألمانيا الهن، وبعدين تركوها، بس هون القوانين بتختلف، لا بتركب على مبدأ ولا على دين ولا على إشي، وبحللوا الحرام والحرام بيعملوه حلال، وزي ما بدهن بيعملوا.

– هل برأيك راح نرجع على معلول؟ وشو بتوصينا؟

– أنا بفكر إنه ما دام في ناس وبتطالب بحق إلْها فلا بد يوم من الأيام توصله. تفرطوش فيها. أكثر من هيك بيقدرش الواحد يقول.

جاد سابا سالم وعروسه مسعدة سالم يوم زواجهما 1947 بمعلول
ג׳אד סאבא סאלם ומסעדה סאלם ביום חתונתם 1947במעלול

مستندات إسرائيلية تشمل معلومات استخباراتية عن معلول قبل النكبة في سنوات الاربعين
من أرشيف الجيش الإسرائيلي وأرشيف منظمة إيتسل - بواسطة جمعية تراث معلول والسيد علي علي الصالح
מסמכים ארכיוניים - מידע מפורט על הכפר מעלול נאסף על ידי הישראלים, הרבה שנים טרם הקמת המדינה
וטרם כיבוש הכפר - מתוך ארכיון צה״ל וארכיון האצ״ל - באדיבות עלי עלי אלסאלח, ועמותת מורשת מעלול

27

מ ע ל ו ל

(נפת ומשטרת נצרת)

כפר קדום, עומד על הרבות עתיקות שנמחו.

המים בכפר: א) עין אל-בלד, בקצה המערבי של הכפר, נובע בכוח 6 אינטש. מימיו זורמים. עלין יש בנין. התושבים והעדרים שותים ממנו. המים העודפים שוטפים ללא תועלת.
ב) עין אל-בצה, צפונית לכפר במרחק 150 מטר, נובע. עליו בנויים קירות ושקתות שהעדרים שותים מהם.

דרכים: כביש חיפה-נצרת. סעיף קיצי מוליך לכפר באורך של ק"מ אחד. תחבורת הכפר: מכוניות בדרך זו.

בנין: הבתים מאבן. התקרה - קשתות ובטון. גדרות הכפר: צבר.

חרבות מיושבות: אין.

בעלי-חיים: 600 ראש צאן, 100 ראש בקר, 10 סוסים, 20 חמורים וכאלף תרנגלות.

קרקעות: השטח: 6 אלפים דונם. מהם 3000 דונם מישור. אדמה זו נקנתה ע"י הקרן הקימת והיא זכתה בה בזמן האחרון בדין, אך החקלאים עדיין נמצאים בה. ומהם 3000 דונם הרריים. "מפרוז". כ-200 דונם מהם בור.

מטעים: עצי זית הנותנים כ-100 פח שמן. ניטעו עצי פרי: תאנים, ענבים ושקדים שעדיין לא נשאו פרי. הכפר עוסק בחקלאות ובעבודה יומית מחוץ לכפר,

אפנדים בעלי רכוש בכפר: אין. שטח הקרקעות הממוצע למשפחה בכפר: 5-3 דונמים לעני, 20-30 דונם לבינוני, ולמעלה מזה עד 500 דונם לעשיר. אין משפחות בלי קרקע. אך התושבים מתעסקים בעבודה יומית בערים כדי למלא את צרכי כלכלתם. הם מגדלים גם בעלי-חיים.

תושבי הכפר פיתחו בשנים האחרונות קרקעות חדשים, כמאה דונם שנטעו xx אותם עצי פרי שונים. הממשלה לא נתנה להם למורת זאת עזרה כספית. אין קרקעות שלחין בכפר. תושבי הכפר לא קבלו קרקעות מן הממשלה.

הווקף: אין לווקף יחסים עם הכפר. אין קרקעות ווקף. אין פקידים מבני הכפר בווקף.

מספר הנפשות בכפר: 400 נפש. מספר הגברים בגיל 18-48: 75 איש.

החמולות: א) המוסלמים. נפשותיהם 230. הם תושבי הכפר הקדומים. להם מחצית בקרקעות וברכוש. מצבם החמרי ממוצע. ראשם: יוסף מחמד אל-עבאס. נטיתם המפלגתית: מג'לסיין, נוטים למשפחת עואללה בנצרת.
ב) נוצרים. נפשותיהם: 120 נפש. הם מתושבי הכפר העיקריים, שרידי הצלבנים. להם מחצית בקרקעות וברכוש. מצבם החמרי ממוצע, טוב יותר מן המוסלמים. ראשם: עווד אליאס חלו נטיתם המפלגתית: ממשלתיים טהורים.

אין להם בנים מפורסמים.

אין פסאד ביניהם כעת, אך יש טנאה בין המוסלמים והנוצרים. הכפר במצב של פסאד עם יהודי נהלל בגלל החילוקים על הקרקעות.

המוחתאר: עווד אליאס, נוצרי, נתמנה ע"י הממשלה. מקובל בכפר במדת מה. אין ועדה כפרית.

<u>בית-הספר:</u> יש בית-ספר מקומי על חשבון הכפר, למוסלמים. יש בו כ-20 תלמיד. המורה הוא: אל-שייך אחמד אל-הוראני מעבר-הירדן המזרחי. מקבל את משכורתו מהורי התלמידים.

<u>דרגת ההשכלה:</u> כ- 20% מן הגברים יודעים קרוא וכתוב. רדיו: אין. עתונים: קוראים לפעמים את "פלסטין" ו"אל-דפאע".

<u>מכונות חקלאיות:</u> אין.

לא שכנו בכפר משפחות זרות חדשות. רוב תושבי הכפר שוכנים בחיפה מטעמי עבודה ומבקרים תכופות בכפר.

<u>בעלי-מלאכה:</u> אין.

<u>חנויות:</u> בכפר יש שתי חנויות קטנות בלי רשיון. התושבים קונים את מצרכיהם בשוקי נצרת וחיפה.

<u>פקידים בשירות הממשלה:</u> ג'ריס אסעד אל-עיסה, נפצרי, קורפורל במשטרה.

עברו מהם <u>לעיר:</u> <u>נעמה עואד</u> (אל-חורי), הוא בעל הרכוש הגדול בכפר. שוכן בחיפה. רוב המשפחות של הכפר שוכנות בחיפה בגלל העבודה היומית של הגברים בחיפה.

<u>מדאפות:</u> יש בכפר שתי מדאפות: אחת לנוצרים ומוציאים עליה הנוצרים ואחת למוסלמים ומחזיקים אותה המוסלמים.

<u>ההוצאות הצבוריות</u> מתחלקות כרגיל מחצה על מחצה לפי יחס הקרקעות והרכוש ע"י המוחתאר והנכבדים.

אין להם <u>קרובים</u> מבעלי החשיבות והשפעה במקומות אחרים.

יחסי הכפר עם <u>היהודים</u> הם בשאלת הקרקעות. יש חילוקים בגלל הגבולות ועל אדמות חקלאיות על עיבודן ובעלותן. בעבר נמכרו קרקעות לקרן-הקיימת. אין פועלים או שומרים מבני הכפר בפרדסי היהודים וכרמיהם.

<u>המסגד;</u> ומוסדות דתיים אחרים: יש למוסלמים מסגד בכפר. האמאם: אל-שיך אחמד אל-הוראני מעבר הירדן המזרחי, הוא המורה בבית-הספר המקומי. הוא אדם רגיל, אין לו השפעה. יש כנסיה לקתוליים שבין הנוצרים. בה משמש הכומר גסאס. הוא אדם רגיל. יש כנסיה אחדת לנוצרים היוונים, אך היא סגורה בגלל נדידת בני הכת לחיפה לעבודה.

אין <u>גפירים</u> ולא <u>מגוייסים</u>.

אין <u>שומר</u> לכפר.

יחסי הכפר עם <u>הממשלה</u> רגילים. אין לממשלה או לצבא מודיעים ממונים מבני הכפר.

<u>חובות:</u> לכפר אין חובות בזמן הנוכחי.

<u>מבוחים:</u> אין.

<u>הכפר במאורעות:</u> הכפר הזה השתתף במאורעות האחרונים, וביחוד המוסלמים מבני הכפר, למרות קרבתו למושבות היהודיות ולכביש.

מבני הכפר השתתפו:

א. נמר אל-עבאס, מוסלמי, נידון למאסר עולם.
ב. מחמד אל-אבראהים, מוסלמי, נידון למאסר עולם.
ג. צאלח אל-מדוי, מוסלמי, נידון למאסר עולם,
ד. עווד אל-אחמד, מוסלמי, נידון למאסר עולם.

הם עמדו תחת פיקוד תופיק אל-אבראהים (אבו אבראהים הקטן).

לא נהרג איש ע"י הצבא או המשטרה, ע"י הטרירוריסטים הערבים נהרג סעיד עואד אל-חורי. היה נוצרי נכבד בכפר.

נשק: הוחרמו ע"י הצבא 4 רובים, הנשק הנמצא כעת: 6 רובים ושני אקדחים.

נזקים חמריים: א) הכפר ניזוק ע"י הצבא בשעת חיפוש בסכום של כ-300 לא"י, הרס באספקה.

ב) ע"י המורדים: אבו אבראהים הקטן אסף בכפר סכום של 200 לא"י מהנוצרים על אי-השתתפותם במרד. כן הפסיד הכפר כמאה לא"י על אספקה ועזרה למרד.

מהגרים: אין.

משרודין: אין.

גז. / 1943.

מ ע ל ו ל

(נפת ומשטרת נצרת)

נראה שהכפר בנוי על חרבות כפר קדום, אם כי לא נכרים שרידי עתיקות.

מים: לכפר מעין בנוי ורובע משני ברזים (אומרים שנבנה ע"י נזיר המוחרקה שעל הכרמל, לפני כ 50-60 שנה). נמצא במעלה ההר מזרחה לכפר. המעין עצמו נמצא בואדי, המים נקוים לתוך בריכה גדולה (8 מטר באורך ו-8 ברוחב), בריכה זו נמצאת במרחק מה מן המעין המרכזי והיא מכוסה ובלתי נראית.

דרכים: מכביש חיפה-נצרת מסתעפת דרך סלולה אך בלתי מזופתת צפונה ומוליכה עד המעין ומשם נמשכת דרך קצץ עד למרחק ½ ק"מ, מהכפר ומכאן יש שוב סלול קל של אבנים עד לכפר. מדרך זו מסתעפת דרך צדדית החוצה את ואדי צופצפה, עוברת ליד כפר החורש ואום-קוביי ומשם יש שביל לנצרת. ממקום החיבור לכביש ועד הכפר יש 2½ ק"מ לערך. התחבורה כרגע היא ברגל או ברכיבה ויש גם עגלות לפלחים. בזמן המאורעות נסע אוטובוס לכפר והיה מוביל את הפועלים לעיר, אח"כ נשרף הושרות לפי שעה לא תודש.

בניין: רוב בניני הכפר לרבות הגגות בנויים חומר, אבן, קש; לנוצרים יש גם בניני בטון עם גגות בטון ולעתים גם בעלי שתי קומות. ביתו של נעמי(?) אל-עווד אל חורי (מכבד בכפר) הנהו בעל שתי קומות וגג רעפים עם גדר אבן וחצר גדולה. בכפר יש כ-100 בתים. הגדרות הנפוצות הנן גדרות צבר.

אדירות: ואדי צופצפה עובר צפונית מערבית לכפר (שם גם מוצאו), אח"כ מתחבר עם ואדי חלבי שהמשכו עובר בין גבת ורמת דוד וחוצה את הכביש במרחק כ-2 ק"מ מן הכפר.

אין חרבות מסונפות לכפר.

המות: כ- 1200 ראש צאן, 120 שוורים לחרישה, 2 זוגות סוסים, כ-100 פרות למרעה, 30 חמורים ושתי סוסות אצילות.

רקעות: ל-70 משפחות בכפר שהן אריסי הקהק"ל יש 3000 דונם, יש להן זכות אריסות על שטח זה; לאחר משפטים ממושכים זכתה בזמן האחרון הקהק"ל בזכות בעלות. נוסף על שטח אריסות זה רשומים על שמן בטאבו עוד 942 דונם, שהנם תערובת של פלחה, גינות ומטעי זיתים. ועל שמו של נעמי אל-עווד (יורשו של אחיו סעיד עווד) רשומים בטאבו עוד 1059 דונם. החלוקה הכוללת של הקרקעות היא לערך זו: בערך - 2850 של אפקה"קל ו-1300 פרטיות; ועוד כ- 650 דונם בהרים שהם בעקרם גני עצי פרי. כמו כן יש להם זכות מרעה ביער נהלל.

טעים: מטע הזית מהוה את עקר שטח המטע אבל יש גם קצת תאנים, רמונים ומעט גפנים. עצי הדר אין. גדולי השדה העקריים הנם כרגיל באזור זה חטה, שעורה, שומשמין ודורה.

בדים: נעמי אל-עווד הנהו בעל הקרקע והרכוש היחידי בכפר, את אדמתו הוא מעבד ע"י אנשי צפורי וערב אל היב. יש לו, כאמור, 1059 דונם והתאנים הם תשלום חמישית היבול. לכל משפחה בכפר יש לערך 57 דונם, מהם 42 ד' בשטח האריסות של הקה"קל ועוד כ-15 דונם במקומות אחרים ליד הכפר במרוכז. יש כ-30 משפחות מחוסרות קרקע. בחלקם הם עובדים בחיפה ובשדות התעופה בסביבה, ובחלקם הנם הראתים אצל אריסי הקהק"ל. הכפר קיבל הלואה לחריש עמוק, והשנה נחרשו שדות הקהק"ל. קרקעות אחרים לא פיתחו ולא קיבלו הלואה למטרה זו. שדות שלחין אין. לא קבלו אדמות מן הממשלה.

רוקף: אין לכפר עיבים עם הרוקף. רק חצי דונם שעליו בנוי המסגד שייך לרוקף.

מספר התושבים: כ= 500 איש, מהם כ= 100 גברים בגיל 18-48.

החמולות: בכפר 6 חמולות: א) מוסלמים:

1) חמולת מעבוג'. 11 משפחות, אין שליט בולט.
2) חמולת עלי צלאח. 17 משפחות. השליטים: סלימאן מוחמד אל-חוסיין ויוסף מוחמד אל=עבאס, מוחתאר הכפר.
3) חמולת סרחאן. 9 משפחות. השליט: נאיף אל=מחמוד סרחאן.

שלש החמולות המוסלמיות האלה נוטות לחוטיבים ללא נטיה מיוחדת לאישיות מסוימת. רכושם לערך שווה לכולם בקרקע, בתים ובעלי חי. אין מהם אישיות בולטת מחוץ לתחומי הכפר.

ב. נוצרים:

4) חמולת בשיראת. 13 משפחות. השליטים הם: סלים אל=יעקב, גבאר אל=בשארה, עווד אליאס אל=חליל (מוחתאר שני), רסם (?) (כמר) וג'ריס (קורפורל במשטרה). (צ'לי ג'ריס אסעד עיסה ר"ג 027-57%)
5) חמולת סלים. 9 משפחות. השליט הוא צאלח סלאמה.
6) חמולת עוואד. 11 משפחות. השליטים הם: חליל אל=מנצור (מורה בנצרת) ונעמי אל=עוואד שהשפעתו פחתה מאוד בזמן האחרון. רכוש המשפחות הללו, פרט לזו של נעמי אל=עוואד, אף הוא שווה בממוצע לכולן. נעמי אל=עוואד מכר בזמן האחרון לקהק"ל 250 ד' שהיו לו במג'יידל וביאפת=נצרת (יפיע).

הכפר בדרך כלל מאורגן ואין פסאד ביניהם. אך בינם לבין הכפר עילים יש סכסוכי מרעה קלים.

המוחתאר: 1) יוסף מוחמד אל עבאס (מוסלמי). הנהו בעל השפעה חזקה בכפר וקשור עם צובחי אל=חדרה עז"ד הרוקף. 2) עווד אליאס אל=חליל (נוצרי), אדם הגון אך ללא השפעה. שניהם מכהנים כ 8-9 שנים.

מועצת הכפר שנה נבחרת ושופטת בעניני נזקים כמשפט שלום. כוללת את שני המוחתארים ואת שתיוני אל=מנצור (מזכיר משפחת עוואד) ואת סלים אל=יעקוב ממשפחת בשיראת.

בית-ספר: בכפר יש בית-ספר שנבנה ע"י הנוצרים ומתקיים ע"י הממשלה. המורים הם: חסן מטבריה, ונעמי חורי מנצרת.

בעלי-מלאכה: אין בכפר מומחים לחציבת אבנים וחמרי נפץ, בורות וכו'. בעלי המלאכה המוכרים הם: אסעד אל=חנאני - פועל בקידוח ממשלתי. מוסה צאלח - נהג מוסה חג' - מכונן מכבש. אליאס בשארה - נגר. חוץ מהם עובדים שני סנדלרים בנצרת. אדמת בעלי המלאכה מעובדת בידי במשפחות.

שומרים: אין בכפר.

נקודות: בכפר חנות אחת השייכת לחליל עוואד אשר לו יש גם שטח קרקע.

שירות הממשלה נמצאים: קורפורל ג'ריס (אסעד עיסה) מחמולת בשיראת, מוסה חג'י כפועל מכבש, ג'בר אל=חנא פועל חדשי בכביש ואליאס גם הוא חדשי בכביש. יש גם עובד במחלקת הבריאות הממשלתית. שמויל (?) אל=מנצור - מורה בנצרת.

www.zochrot.org

ذاكرات
זוכרות
Zochrot